

CÁTEDRA

Premio de Investigación Concello de Pontevedra 2010

ACTA DO XURADO DO PREMIO DE INVESTIGACIÓN CONCELLO DE PONTEVEDRA

O Xurado do XIII Premio de Investigación Concello de Pontevedra en temas etnográficos, composto por **D. Carlos Vázquez Arias**, profesor de historia no I.E.S. Bremao (Pontevedra), **Dona Rosa Méndez Fonte**, especialista en patrimonio e sociedade e doutora pola Univesidade da Coruña, **D. Manuel Vilar Álvarez**, antropólogo, e actuando como presidente, **D. Gabriel Torrente Piñeiro**, alcalde de Pontevedra; e como secretario do xurado **D. Alexandre Caínzos**, bibliotecario municipal, decidiu por unanimidade conceder o premio ao traballo titulado *“Familia, apadriñamento e onomástica na bisbarra eumesa: unha aproximación histórico-etnográfica (séculos XVII-XIX)”* do que é autora **Beatriz Castro Díaz**.

Pontevedra, 13 de setembro de 2010

FAMILIA, APADRIÑAMENTO E ONOMÁSTICA NA BISBARRA EUMESA: UNHA APROXIMACIÓN HISTÓRICO- ETNOGRÁFICA (SÉCULOS XVII-XIX)

Beatriz Castro Díaz¹

Universidade de Santiago de Compostela²

PRESENTACIÓN

Nun artigo sobre a identidade e os parentescos ficticios na organización social castelá dos séculos XVI e XVII, publicado en 1988, Francisco Chacón Jiménez afirmaba que *la familia se debe de entender como una unidad social básica en la que se producen los fenómenos demográficos y económicos cotidianos, y desde la que se proyectan alianzas para conseguir determinados fines y objetivos*³. Dúas décadas despois o mesmo autor insistía en que a familia non era un ente illado, senón que *“necesitaba insertarse en la comunidad mediante una trama de amigos, conocidos, vecinos, parientes que producían un medio social más magmático a la vez que denso y fluido, muy solidario hacia el exterior, pero en el que se podían producir conflictos de intereses muy duros en su interior”*⁴.

O estudo da familia en época moderna, concibida como agregado doméstico, tivo, e séguese facendo, unha grande importancia no campo da historia social, pero nas últimas décadas a investigación decantouse pola análise das relacións de solidariedade e parentesco que superan amplamente o concepto de residencia e, mesmo, o de consanguinidade. A cuestión reside en que a imaxe de fogar emanada dos censos, unha das fontes fundamen-

1. Quero deixar constancia do meu agradecemento e recoñecemento a todas aquelas persoas que fixeron posíbel este traballo. Esta investigación non tería sido levada ao cabo sen as ensinanzas e suxestións dos profesores da Universidade de Santiago de Compostela Domingo L. González Lopo, Camilo J. Fernández Cortizo e Ofelia Rey Castelao. A esta última, directora deste traballo e dunha tese de doutoramento aínda en cernes, agradezo enormemente a súa amabilidade, os seus consellos e a súa supervisión. Beatriz Díaz e María Fraga axudáronme coa tediosa tarefa informática. Para rematar, pero máis importante, sen o apoio da miña familia, especialmente da miña nai, e dos meus amigos, que confían máis na miña persoa ca min, non podería ter concluído este traballo nin ningún dos proxectos profesionais e persoais que me motivan e me ilusionan dende que era pequena. A todos eles dedico este premio.
2. Traballo realizado co apoio do Programa de Formación de Profesorado Universitario do Ministerio de Educación.
3. CHACÓN JIMÉNEZ, F., “Identidad y parentescos ficticios en la organización social castellana de los siglos XVI y XVII. El ejemplo de Murcia”, en REDONDO, A. (dir.), *Les parentés fictives en Espagne (XVIe-XVIIe siècles)*, París, 1988, pp. 37-50.
4. CHACÓN JIMÉNEZ, F., “Familia, casa y hogar. Una aproximación a la definición y realidad de la organización social española (siglos XIII-XX)”, en CHACÓN JIMÉNEZ, F., HERNÁNDEZ FRANCO, J. (eds.), *Espacios sociales, universos familiares. La familia en la historiografía española*, Murcia, 2007, p. 58.

tais para abordar o coñecemento da familia, é a dun grupo illado que apenas permite enxergar a importancia da solidariedade entre membros dunha mesma liñaxe, derivada das relacións de parentesco existentes na proximidade xeográfica⁵. Por iso, nos últimos anos, insistiuse na necesidade de detectar, comprender e analizar o sistema de redes de relacións que explican a organización social⁶.

En estreita vinculación con este proceso está o desenvolvemento das investigacións sobre o apadriñamento e o bautismo, que foron gañando peso entre os historiadores dende os anos setenta –previamente o apadriñamento e o *compadrazgo* foran estudados por antropólogos–, se ben os estudos sobre os séculos modernos son máis recentes⁷, a pesar de ser unha época de importantes transformacións nestes ámbitos, sobre todo a partir do Concilio de Trento. Non resultou fortuita, polo tanto, a creación en marzo de 2006, baixo a dirección de Guido Alfani e Vincent Gourdon, da *European network for a social and cultural history of baptism and godparenthood*, denominada *Patrinus*⁸, co obxectivo de estudar as redes sociais dos individuos, situadas moitas veces á marxe da familia, e prestando especial atención ás relacións de parentesco espiritual creadas no momento do bautismo. Non en balde a institución do apadriñamento foi un dos principais mecanismos empregados para consolidar este tipo de lazos sociais⁹, xa fosen o resultado de vínculos de amizade, veciñanza ou de sangue.

Xa en 1973, Philippe Ariès no seu clásico *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime* lamentábase de non ter estudado o bautismo e esperaba que algún historiador novo se sentise atraído pola súa *histoire passionante*: a dun sacramento que fora gañando importancia dende o medioevo e cuxa investigación, nas súas propias palabras, “*permettrait de saisir l'attitude devant la vie et l'enfance à hautes époques, pauvres en documents, mais pas pour confirmer la date du début d'un cycle, mais pour montrer comment, au tours d'un polymorphisme continu, les mentalités anciennes se sont transformées par*

5. PÉREZ MOREDA, V., *El estudio de la familia en las poblaciones españolas del pasado: reflexiones personales*, en GARCÍA GONZÁLEZ, F. (coord.), *La historia de la familia en la Península Ibérica (siglos XVI-XIX). Balance regional y perspectivas. Homenaje a Peter Laslett*, Cuenca, 2008, p. 50.

6. CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Familia, casa y hogar...*, p. 56. Non obstante, o mesmo autor aclara que *son pocos los historiadores de la familia que incorporan la teoría de redes; se trata más bien de especialistas en redes que derivan hacia el dominio de la historia de la familia, pero la contribución de la teoría de redes no reside tanto en poner a disposición del historiador análisis estadísticos, sino plantear nuevos conceptos para pensar formas variadas y diversas de relaciones familiares y de la relación individuo-familia-comunidad. ¿Qué peso tiene la familia en la comunidad? ¿Qué estrategia sigue? ¿Cómo entender el encadenamiento de alianzas, del parentesco y las diferencias dentro del mismo? La teoría de redes, si no encuentra respuestas, puede plantear, al menos, hipótesis de investigación*. Ibidem, p. 57.

7. ALFANI, G., *Fathers and Godfathers. Spiritual Kinship in Early-Modern Italy*. Farnham, 2009, p. 8. Para unha revisión da historiografía do apadriñamento véxase o apéndice da mesma obra, páxinas 233 a 244.

8. Os seus obxectivos, proxectos científicos e actividades recentes pódense consultar en www.dondena.unibocconi.it/patrinus.

9. MARTÍNEZ GIL, F., RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, A., *Familia, cultura y mentalidad*, en CHACÓN JIMÉNEZ, F., HERNÁNDEZ FRANCO, J. (eds.), *op. cit.*, p. 281.

à-coups, par une série de petits changements”¹⁰. Neste rito, polo cal o recém nacido pasaba a formar parte da comunidade de fieis, ademais da participación dos padriños, que levaba consigo a creación dun vínculo de parentesco espiritual, tiña lugar un proceso fundamental para a vida do neófito como era a imposición do nome que se ía converter no seu primeiro sinal de identidade e o ía identificar como persoa¹¹. Por iso, a elección do antroponimo estivo no Antigo Réxime, e aínda hoxe continúa sendo así, sometida a unha serie de factores de diversa índole entre os que o parentesco, tanto carnal como espiritual, e as crenzas relixiosas xogaron un papel fundamental. Non resulta estraño, polo tanto, que as investigacións no terreo da onomástica (re)cobrasen un interese renovado a partir dos anos sesenta e setenta do século pasado¹², cando esta comezou a ser considerada como un *discrète et timide auxiliaire de l'histoire sociale*¹³ e das mentalidades posto que a asignación do nome era un feito social complexo que respondía a uns intereses e a unha forma de pensamento determinada¹⁴.

Aproximarnos á institución do apadriñamento e ás relacións sociais nadas deste parentesco espiritual e estudar os factores que inflúen e determinan a onomástica son as dúas cuestións abordadas neste traballo, cuxo obxectivo é descubrir os trazos definitorios de cada unha destas tres variables e a súa evolución dende finais do século XVII até mediados do XIX para, ao cabo, analizar como se interrelacionaron entre si nun marco xeográfico determinado: a bisbarra eumesa. Dado que intentar abranguer todo o territorio sería impensábel nun estudo destas características, traballamos fundamentalmente cos libros de bautismo e os persoais de leigos do Catastro do Marqués da Ensenada de dúas parroquias: San Cosme de Nogueirosa, a freguesía rural máis poboada da xurisdición de Pontedeume, e o seu anexo en época moderna, San Martiño de Andrade.

Para a consecución deste obxectivo estruturamos o traballo en tres grandes bloques. Así, tras un primeiro apartado no que presentaremos sucintamente as parroquias seleccionadas, exporemos a metodoloxía e analizaremos as fontes empregadas, procederemos a estudar o apadriñamento, facendo unha breve introdución sobre a historia desta institución dende os seus inicios até os séculos modernos, para pasar a analizar deseguido cales eran

10. ARIÈS, P., *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris, 1973, p. 16.

11. BALLESTEROS DÍEZ, J. A., *Onomástica y mentalidades en el siglo XVI*, “Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna”, 17 (2004), p. 31.

12. Así o demostran a elaboración dalgunhas obras de síntese como son, entre outros traballos, o número 4 do volume 20 da revista *L'Homme*, publicado en 1980 e que se dedicou ao estudo das formas de nomeamento en Europa ou o libro coordinado por J. Dupâquier, A. Bideau e M.-E. Ducreux, *Le prénom, mode et histoire*, que, editado en París en 1984, recollía as achegas presentadas por diversos investigadores (historiadores, antropólogos e sociólogos) a un coloquio celebrado en 1980.

13. LARQUIÉ, C., *Mentalités et comportements à l'époque moderne: le prénom des enfants madrilènes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, en AMARLIC, J.-P. (ed.), *Pouvoirs et société dans l'Espagne Moderne: hommage à Bartolomé Bennassar*, Toulouse, 1993, p. 125.

14. BALLESTEROS DÍEZ, J. A., *op. cit.*, p. 31.

os seus trazos característicos e como foi evolucionando na bisbarra eumesa entre finais do Seiscentos e mediados do Oitocentos. No último apartado, dedicado á onomástica, estudaremos as preferencias na elección dos nomes de pía dos bautizados así como os factores que inflúen nela. Finalmente, acompañamos este traballo dunha serie de anexos, froito da investigación realizada, co fin de ilustrar mellor certas partes da nosa exposición.

1. METODOLOXÍA E FONTES

1.1 San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade: dúas parroquias rurais no concello eumés

A organización parroquial tivo unha importancia transcendental na Galicia do Antigo Réxime dende o punto de vista político, fiscal, social, cultural e relixioso. En primeiro lugar porque, ante a dispersión do hábitat, a freguesía aparecía como ámbito aglutinador e os curas párrocos como os intermediarios privilexiados entre as comunidades de individuos e as autoridades políticas externas. Ademais as escasas transformacións sufridas pola rede parroquial ao longo dos séculos modernos convertérona nunha división operativa para o poder real¹⁵. Por iso, esta institución de carácter eclesiástico foi empregada na orde civil e administrativa¹⁶, por exemplo, para a elaboración dalgúns censos de poboación como o Catastro de Ensenada e, mesmo, como base para a creación dos concellos constitucionais galegos¹⁷.

Non obstante, a relevancia da freguesía transcende esta funcionalidade administrativa: o templo parroquial era o centro neurálxico da comunidade e servía como lugar de culto e de celebración das cerimonias relixiosas máis importantes na vida dos veciños así como de espazo para a súa socialización; ademais de ser o vehículo empregado pola Igrexa para exercer non só un destacado labor relixioso senón tamén asistencial, educativo e espiritual até ben entrado o XIX, o que explica o forte control mental e ideolóxico que posuía sobre a sociedade¹⁸.

Como indicamos na presentación, o obxectivo deste traballo é aproximarse ao estudo do apadriñamento e da onomástica na bisbarra eumesa, para o cal seleccionamos dúas parroquias a partir das que poder extraer conclusións representativas: San Cosme de

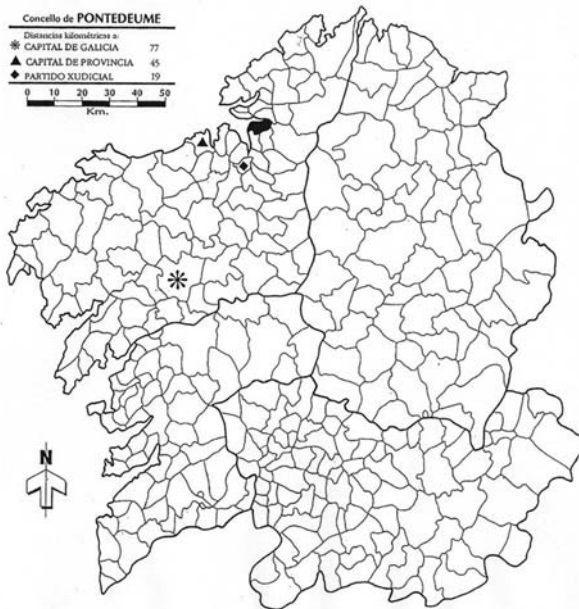
15. SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *A rede parroquial dende finais do século XV a finais do XIX*, en GARCÍA PAZOS, F. (coord.), *A parroquia rural en Galicia. Pasado, presente e futuro*, Santiago de Compostela, 2009, pp. 78-79.

16. FARIÑA JAMARDO, X., *A parroquia rural en Galicia*, Santiago de Compostela, 1996, p. 15.

17. FARIÑA JAMARDO, X., *Os concellos galegos (parte xeral)*, A Coruña, 1990, p. 83.

18. REY CASTELAO, O., *La Iglesia en el contexto de la sociedad gallega de Antiguo Régimen*, en AA.VV., *O Feito Relixioso na Historia de Galicia*, Noia, 1993, p. 72.

Nogueirosa e San Martiño de Andrade¹⁹. Estas freguesías pertenceron, atendendo á complexa organización do espazo no Antigo Réxime, ao arceprestadado de Pruzos (diocese de Santiago de Compostela), ao partido de Pontedeume (provincia de Betanzos até a reforma provincial de Javier de Burgos en 1833) e ao señorío xurisdiccional da Casa de Lemos²⁰. O concello eumés, que conta cunha extensión de c. 29,3 km², componse, actualmente, de sete parroquias: unha urbana, Santiago de Pontedeume, e seis rurais, San Martiño de Andrade, Santiago de Boebre, Santa María de Centroña, San Cosme de Nogueirosa, Santa María de Ombre e San Pedro do Vilar. Con todo, durante o Antigo Réxime, a xurisdición estaba dividida en dúas alcaldías, unha maior e outra ordinaria. A maior comprendía Santa María de Ombre, San Pedro do Vilar, San Cosme de Nogueirosa, San Martiño de Andrade, San Xoan de Piñeiro, Santa María de Miño, San Martiño do Porto, San Miguel de Breamo, Santa María de Centroña, Santo Tomé de Bemanter e San Vicente de Meá. Mentres que a ordinaria constaba das freguesías de San Mamede de Laraxe, San Xurxo de Magalofes, Santiago de Franza, San Salvador de Maniños, Santa María de Sillobre, San Salvador de Fene, Santo Estevo de Perlío, San Xorxe de Torres, San Cristovól de Güimil, Santiago de Vilamateo, Santiago de Barallobre, Santa Eulalia de Limodre, Santiago de Boebre, Santa María de Doroña, San Pedro de Grandal e a vila de Pontedeume²¹. O coñecemento destas parroquias non é unha cuestión banal xa que, como teremos oca-

CONCELLO DE PONTEDEUME

Extraída de FARIÑA JAMARDO, X., *Os concellos galegos (parte especial)*, A Coruña, 1993, t. VII, p. 508

19. Nogueirosa comprende os lugares do Ameneiral, O Barral, Cabría Vella, Campo de Cosme, A Capela, O Castelo, O Castro, A Cruz do Cabildo, Esteiro, Figueirido, Goive de Arriba, A Graña, O Lourido, A Pillada, As Pontellas, San Cibrao, San Cosme, O Silvar e A Viña. Andrade, pola súa parte, os do Barreiro, A Campanilla, Campolongo, Os Castros, Covés, Os Loureiros, Ogrobe, Pazos, A Pia, A Regueira, Valdeviñatos e O Vidreiro

20. Este territorio pertenceu, até a súa fusión coa casa de Lemos, aos Andrade, familia que adquiriu verdadeira notoriedade grazas ás doazóns que Henrique II de Trastámara fixo a Fernán Pérez ou Bóo por privilexio o 19 de decembro de 1371 no que se incluían os señoríos de Ferrol e Pontedeume, con todas as súas aldeas, termos e xurisdicións. De feito, é nas terras de Nogueirosa onde se atopa o Castelo de Andrade. COUCEIRO FREIJOMIL, A., *Historia de Puente deume y su comarca*, Pontedeume, 1971, p. 109.

21. *Ibidem*, p. 268.

sión de comprobar, as relacións de amizade, veciñanza, parentesco e apadriñamento superaban os límites das freguesías obxecto de estudo, estendéndose por outras contiguas e próximas, xa fosen pertencentes ou non ao mesmo concello, especialmente, Doroña, Bremao, Andrade, Centroña, Grandal, Vilar, Ombre, Boebre, Limodre, Porto e Pontedeume.

A razón para escoller Nogueirosa e Andrade responde a que a primeira era, e é, a parroquia rural máis poboada da vila eumesa e conservamos os seus libros de bautismo dende comezos do século XVII (1614)²², mentres que a segunda era o seu anexo, o que supoñía que, a pesar de ter pía bautismal e cemiterio propio, era administrada polo cura da matriz²³. O contraste entre os resultados de ambas as dúas permitíranos estudar os comportamentos existentes en dúas freguesías moi próximas, asistidas polo mesmo reitor, pero con notábeis diverxencias de carácter económico e demográfico.

Tanto os veciños da propia vila eumesa como os das parroquias rurais do seu ámbito tiñan nos traballos agrícolas, vinícolas e, en menor medida, gandeiros, as súas principais fontes de ingresos. Un cultivo de carácter marcadamente intensivo e familiar debido á extraordinaria división á que estaban sometidos o terreo e a propiedade²⁴. A viticultura, que terá unha relevancia notábel na parroquia de Nogueirosa, estivo moi presente na rexión eumesa durante os séculos modernos e a súa protección foi obxecto de atención por parte dos gobernantes locais, que se opuxeron violentamente á introdución de viños estranxeiros e ao establecemento de tabernas de cataláns na zona²⁵. Malia todo, a riqueza dos seus caldos non perviviu até a actualidade porque, en palabras do erudito local Antonio Couceiro Freijomil, *la fíloxera acabou con los viñedos y el labrador no se ocupó de reponerlos*²⁶.

22. Para datas anteriores só se conservan en Pontedeume (1607) e en Centroña (1586), cuxos libros están custodiados no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago de Compostela.

23. Esta práctica de unir dous ou tres parroquias respondeu, aínda que non sempre, a unha racionalización da administración e/ou da dotación mínima do culto e do clero, dado o minifundismo parroquial que caracterizaba o territorio galego. Na diocese compostelá, na década de 1740, había 922 freguesías das cales 235, é dicir, o 25% eran anexos. Véxase BARREIRO MALLÓN, B., *La diócesis de Santiago en la época moderna*, en GARCÍA ORO, J. (coord.), *Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy-Vigo*, Madrid, 2002, p. 180 e SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *A Galicia do Antigo Réxime (ca. 1480-ca. 1835). A Sociedade. Frades, cregos e fidalgos*, en BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R., VILLARES PAZ, R., (dirs.), *A Grande Historia de Galicia*, A Coruña, 2007, tomo VII, vol. 1, p. 130. Sobre esta cuestión a nivel nacional véxase GONZÁLEZ NOVALÍN, J. L., *Religiosidad y Reforma del pueblo cristiano*, en GARCÍA VILLOSLADA, R., *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, 1980, vol. 4, pp. 355-358.

24. COUCEIRO FREIJOMIL, A., *op. cit.*, p. 304.

25. Sobre esta cuestión véxase *ibidem*, pp. 305-310.

26. *Ibidem*, p. 305.

1.2 O apadriñamento e a onomástica a través dos libros de bautismo

É de sobra coñecido que os libros sacramentais, en particular, e a documentación eclesiástica, en xeral, se converteron nunha fonte fundamental para a realización de estudos demográficos, sociais ou de mentalidades no mundo pre-estadístico. Por iso, co fin de analizar, por unha parte, as relacións de parentesco espirituais nacidas do sacramento do bautismo e, por outra, os factores que influíron e determinaron a imposición dun determinado nome aos neófitos, traballamos cos libros de bautizados de San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade, custodiados no Arquivo Histórico Diocesano de Santiago de Compostela. Aínda que algúns sínodos galegos anteriores ao Concilio de Trento esixiran levantar acta da administración do primeiro sacramento²⁷, foi a partir de entón cando se estableceu a obriga de rexistrar as partidas dos bautismos, matrimonios e defuncións que tiñan lugar anualmente nunha parroquia, tarefa que debía ser desempeñada con celo polos curas párrocos e que sería controlada polas visitas pastorais²⁸.

Para Nogueirosa consérvanse os libros de bautismo dende 1614. O seu estado, agás o volume correspondente ao período transcorrido entre 1614-1720²⁹, é bo e os datos ofrecidos demostran unha fiabilidade aceptábel para un estudo destas características, se ben é

27. BARREIRO MALLÓN, B., *op. cit.*, p. 212.

28. Acerca da evolución, características e importancia das visitas pastorais véxase PÉREZ LÓPEZ, S. L., *La Iglesia en la Galicia bajomedieval (1215-1563)*, Santiago de Compostela, 2003, pp. 124-140.

29. Nós podemos consultalo pero, debido ao deteriorado estado de conservación, xa non é posíbel traballar con el.

certo apréciase un subrexistro notábel de mulleres. Así, a relación de masculinidade ao nacer é de 125, debendo situarse entre 98 e 112 segundo o establecido por L. Henry no seu manual de demografía³⁰, a taxa de nacementos anuais realizada para 1752, posto que coñecemos a poboación total recollida no Persoal de Leigos do Catastro, é de 45,4 ‰, mentres que para 1836, empregando os datos do censo realizado nese ano, como consecuencia da constitución de novos municipios a comezos do réxime liberal, é de 27,8 ‰. Non obstante cremos que a poboación ofrecida para a parroquia nesta data é demasiado elevada pois ascendería a 146 fogares e 647 habitantes fronte aos 78 e 330 reflectidos no Catastro, é dicir, case o dobre en oitenta e catro anos. No caso de Andrade parece que non se dá este problema de ocultación, sendo a relación entre homes e mulleres ao nacer de 102 e a taxa de nacemento de 42,14 ‰ e de 48,69 ‰ para 1752 e 1836, respectivamente. Outros elementos cualitativos, como a indicación dos bautismos realizados con auga de socorro ou da morte dalgún dos recién nados, así como a constancia dos lugares de procedencia de pais, avós e padriños, indícanos a rigorosidade dos párrocos.

Debido a que o baleirado de todos os libros de bautismo entre comezos do XVII e mediados do XIX era imposíbel polas limitacións dun traballo destas características seleccionáronse catro catas de quince anos, tres no caso de Andrade, para que, por un lado, as cifras fosen representativas e, por outro, se puidese analizar a evolución do apadriñamento e a onomástica ao longo de tres séculos. Os períodos temporais escollidos foron 1673-1688³¹, 1735-1750, 1775-1790 e 1835-1850 e o número total de bautizados en cada un é para Nogueirosa de 127, 186, 279 e 312, respectivamente, mentres que para Andrade, tendo en conta que para a primeira etapa non temos rexistros, é de 184, 251 e 215; iso supón que traballamos con 904 partidas para a matriz e 650 para o anexo. Así mesmo consultamos as listas de confirmados que se conservan para os anos 1829, 1844, 1872 e 1880 as cales nos ofrecen, como veremos, unha información cualitativamente moi interesante.

A primeira cata e a última formuláronnos unha serie de problemas que pasamos a comentar sucintamente. Nos datos ofrecidos para o último terzo do Setecentos detectamos lagoas no rexistro sistemático das partidas (entre 1670 e 1672 só se recollen as partidas de catro bautizados) que parece solucionarse a partir de 1673. O outro obstáculo, do que se deixa constancia na fonte, atópase no período transcorrido entre 1829 e 1850. Neste caso atopámonos que o cura párroco de Nogueirosa e Andrade entre 1829 e 1847, Isidro Frances, non realizou os asentos pertinentes nos libros sacramentais e, por iso, o seu sucesor no cargo, Antonio María Gómez, pon en aviso³² ao Fiscal Eclesiástico, Ramón

30. HENRY, L., *Manual de Demografía Histórica*, Barcelona, 1983, pp. 78-79.

31. Para os anos 1670/71/72 os rexistros son moi escasos; ese é o motivo polo que os límites foron establecidos entre 1673 e 1688.

32. *Es altamente lamentable el estado en que ha dejado los libros parroquiales de Bautizados, Casados y difuntos el finado cura Don Isidro Frances, quedando por firmar muchas partidas que habían estendido los ministros de los Sacramentos y*

Francisco Caamaño, quen pide ao arcebispo de Santiago, Rafael Vélez, o 12 de marzo de 1847, que faculte

*al actual párroco para que certificado de la legalidad de las estampadas en los libros de ambas parroquias las autorize espresando la facultad concedida, y en cuanto a las que quedaron en membrete reunir información sumaria de testigos por ante un escribano que le sirva de secretario y constando la realidad las transcriba en su correspondiente lugar y después de autorizadas remita los libros parroquiales a la secretaría de V. E. para su aprobación o para acordar lo que haia lugar*³³.

Deste modo e unha vez recibido o permiso do arcebispo o 27 de abril do mesmo ano, o párroco, con axuda de Jacinto María Pol, presbítero patrimonista da parroquia de Santiago de Pontedeume, procede a realizar as indagacións necesarias para cubrir ese baleiro documental e farao substituíndo as follas do libro cubertas por Isidro Frances por outras nas que se recollen as partidas resultantes das súas investigacións e que serán aprobadas polo prelado en carta do 21 de febreiro de 1850.

Para o baleirado sistemático destes documentos creamos unha base de datos composta por catorce campos –nome do bautizado, data de nacemento, data de bautismo, sexo, nome dos pais, nome dos avós polas dúas liñas, nomes dos padriños e observacións (lugar de procedencia dos que interveñen no acto se non eran naturais da parroquias, padriños cuxos apelidos coinciden co dos pais, etc.)–. Con todo, a información ofrecida polos libros de bautismo non é homoxénea ao longo do tempo senón que varía e se incrementa como resultado das normas establecidas polos visitantes pastorais. No caso que nos ocupa destaca a introdución da data de natalicio, dende mediados do XVIII, e do nome e procedencia dos avós a partir de 1771, tras a advertencia recibida do visitador ese mesmo ano.

Na bisbarra eumesa van ser moi frecuentes os nomes compostos por dous, tres ou máis antropolónimos, especialmente, no século XVIII. As múltiples posibilidades de combinación existentes suporían, se tivésemos en conta os compostos como unha unidade individual, unha redución da importancia porcentual que adquiren determinadas eleccións. É por iso que, seguindo as recomendacións realizadas por diversos especialistas³⁴, decidimos descompoñer cada un nos nomes sinxelos para facer os recontos, atopándonos, desta forma, con 1.697 nomes nun total de 904 partidas en Nogueirosa e de 1.312 en 650

otras en membrete, por cuia razón no haien fee en juicio ni fuera de el. AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 4, f. 146r.

33. AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 4, f. 146v.

34. DUPÂQUIER, J., *Introduction*, en DUPÂQUIER, J., BIDEAU, A., DUCREUX, M.-E. (coords.), *Le prénom mode et histoire. Les entretiens de Malher 1980*, París, 1984, p. 9.

rexistros en Andrade, o que non implica renunciar a estudar a frecuencia das combinacións. É necesario sinalar tamén que, ante a pluralidade de grafías empregadas para a escritura dos antropónimos, decidimos homoxeneizalos de acordo coa utilizada actualmente³⁵ e que para os topónimos manexamos os recollidos na toponimia da Xunta de Galicia³⁶.

2. O APADRIÑAMENTO: UN PARENTESCO ESPIRITUAL

2.1 A institución do apadriñamento: dende as súas orixes ás consecuencias das reformas tridentinas

Os momentos máis importantes da existencia dos individuos estaban marcados polas cerimonias relixiosas, o que explica, entre outras cuestións, o papel fundamental que a Igrexa xogaba na súa vida, en particular, e na sociedade, en xeral. Sen dúbida, un dos puntos cruciais no devir dos cristiáns era o do seu nacemento ou rexeneración espiritual posto que, a través da ablución bautismal, quedaban redimidos do pecado orixinal e entraban a formar parte da comunidade de fieis, distinguíndose así dos *impíos* e cumprindo un requisito fundamental para participar no Reino de Deus. Por iso, xa con anterioridade ao Concilio de Trento, as visitas pastorais prestaron especial atención ao coidado das pías bautismais das igrexas, chegando a sancionar aos infractores coa privación temporal das súas rendas e mesmo coa do exercicio da administración parroquial³⁷.

Pero a relevancia deste rito de paso, seguindo a terminoloxía de Arnold Van Gennep, superaba os límites do estritamente relixioso, ao converterse nun acto social polo cal se lle outorgaba ao neófito a súa propia identidade e se insería na comunidade, grazas á imposición dun nome e á pertenza a un grupo de parentesco, ampliado nese instante pola relación espiritual que se creaba *ex novo* cos padriños³⁸. Non en balde o bautismo era, así mesmo, un momento para a expansión, reconfiguración, fixación e mobilización dunha rede de relacións sociais formais a través da institución do apadriñamento, enormemente vinculadas a outras de veciñanza, parentesco ou amizade³⁹ que, como teremos oportunidade de ver para a bisbarra eumesa, supera amplamente o concepto de fogar e o de familia.

35. Un problema similar acontece coa identificación de apelidos, como se deixa constancia en DARLU, P., *Patronymes et démographie historique*, "Annales de démographie historique", 2 (2004), pp. 54-55.

36. Dispoñible en <http://www.xunta.es/nomenclator/busca.jsp>

37. BARREIRO MALLÓN, B., *op. cit.*, p. 221.

38. CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Identidad y parentescos*,..., pp. 39-40.

39. Véxase ALFANI, G., *I padrini: patroni o parenti? Tendenze di fondo nella selezione dei parenti spirituali in Europa (XV-XX secolo)*, "Nuevo mundo. Mundos Nuevos" (Coloquios 2008), 2008, URL: <http://nuevomundo.revues.org/30172> e ALFANI, G., *Godparenthood and the Council of Trent: crisis and transformation of a social institution (Italy, XV-XVIIIth centuries)*, "Obradoiro de Historia Moderna", 18 (2009), p. 55.

É máis, ao acto en si adoitaba seguirlle a celebración dunha festa na que se exhibían os vínculos recién creados ante a comunidade e o círculo máis próximo⁴⁰.

A figura do padriño –cuxos precedentes foron os *fideiussores* ou *sponsors* dos primeiros séculos do cristianismo, é dicir, os encargados de garantir no bautismo de adultos e na formación previa do candidato, a idoneidade e dignidade do que ía recibir o sacramento⁴¹ non estaba recollida nas Sagradas Escrituras senón que naceu a raíz da instauración do bautismo de nenos entre os séculos V e VI. En teoría, o rito esixía tanto a participación activa do protagonista como o uso da palabra así que, co fin de solucionar este problema, xurdiron os padriños, encargados de responder polo infante e de asegurar a súa educación espiritual⁴². Non obstante, a formulación teolóxica e legal que distinguiu entre o parentesco espiritual e o carnal foi máis tardía⁴³ e as prohibicións referentes ao incesto foron incrementándose, até tal punto que, nas vésperas do Concilio de Trento, era practicamente asimilable á consanguinidade⁴⁴, limitando as posibilidades matrimoniais nalgunhas comunidades.

O problema xurdiu de que, nos séculos medievais, a razón de ser dos padriños, exercer de titor espiritual do seu afillado, deixou paso á súa conversión nun instrumento empregado para alcanzar obxectivos socio-relacionais e, máis concretamente, para consolidar a rede de relacións dos pais, xa fosen de carácter amigábel, solidario, de protección, etc., priorizando os seus intereses sobre os do bautizado⁴⁵. Desta forma o obxectivo inicial do apadriñamento quedou completamente desvirtuado, feito ao que coadxuvou a fragmentación da devandita práctica, propia da baixa Idade Media e dos comezos da Moderna.

Esta dispersión, que coñecemos mellor para Italia grazas aos traballos de Guido Alfani, caracterizouse pola existencia de múltiples variables e usos locais. A falta de estu-

40. Sobre esta cuestión véxase ALFANI, G., GOURDON, V., *Fêtes du baptême et publicité des réseaux sociaux en Europe occidentale. Grandes tendances de la fin du Moyen-âge au XXe siècle*, “Annales de Demographie Historique”, 1 (2009), pp. 153-189.

41. ALFANI, G., *Fathers and Godfathers...*, p. 14.

42. ALFANI, G., *La Iglesia y el padrinazgo: ¿una institución social rebelde? (Italia, España y Europa desde el siglo V hasta la actualidad)*, “Revista de Demografía Histórica”, vol. 26-1 (2008), p. 90.

43. Sobre a cuestión da orixe do apadriñamento, o parentesco espiritual e o incesto previo ao Concilio de Trento véxase ALFANI, G., *Fathers and Godfathers...*, pp. 13-26.

44. *Basta con recordar que cuando, en 1140, una parte de los textos antiguos recogidos en la colección canónica de Graciano, muy difundida en Europa y ampliamente utilizada en épocas sucesivas, ya estaban bien delineados los tres componentes del “sistema” de parentesco espiritual que caracterizan los siglos finales de la Edad Media: la paternitas spiritualis, o sea, el vínculo directo entre padrino/madrina y ahijado/a; la compaternitas spiritualis, que enlazaba a los padrinos/madrinas con los padres de su ahijado/a; la fraternitas spiritualis, que instituía el parentesco espiritual entre los hijos de los padrinos/madrinas y su ahijado/a. Además de las ya citadas relaciones, consideradas “directas”, existen también otras, las “indirectas”: entre el ahijado y la mujer del padrino; entre los padres del niño y sus padrinos y madrinas.* ALFANI, G., *La Iglesia y el padrinazgo...*, p. 91.

45. *Ibidem*, p. 89.

dos que corroboren tal afirmación, este autor atopa dúas grandes áreas en Europa: unha Norte conformada por Inglaterra, Holanda, Flandes, Dinamarca, Suecia, a Alemaña Setentrional e Francia, onde predominaría o modelo ternario, é dicir, dous padriños e unha madriña para os nenos e viceversa para as mulleres, fronte a unha Centro-Meridional, composta por Italia, España e o resto de Alemaña, cuxo elemento característico sería o apadriñamento múltiple e unha grande fragmentación das prácticas⁴⁶. Á súa vez, nestes grandes bloques as prácticas serían diferentes en cada territorio, e mesmo en cada diocese, debido á existencia de diversas regras e costumes locais, diverxencias que G. Alfani vincula á dimensión, estrutura social, actividades económicas, etc., das distintas comunidades⁴⁷. Isto, por un lado, ofrecía a posibilidade de establecer relacións no seo dunha comunidade cos membros de diversos estratos sociais e, sobre todo, de reforzar e consolidar a rede de enlaces dos pais⁴⁸, mais non parece que todos estes padriños exercesen a función que lles correspondía cos seus afillados. Por outro lado, dificultaba á Igrexa o control das devanditas actividades e a pesar de que houbo numerosos intentos para regular e ordenar a institución do apadriñamento e as relacións de parentesco espiritual que del emanaban, non foi até o Concilio de Trento cando se levou ao cabo unha regulación definitiva.

Distintos indicios fan pensar que en España o *multiapadriñamento* foi o máis frecuente. Aos xa recollidos por G. Alfani para o conxunto da Península⁴⁹, engadimos agora outros dous exemplos. O primeiro é a prescrición que o cardeal González de Mendoza, arcebispo de Sevilla entre 1473 e 1482 estableceu na súa diocese, pola cal cada bautizado non podía ter máis de catro padriños, unha norma que segundo José Luis González Novalín se foi impondo noutras igrexas da metrópole⁵⁰. O segundo, máis interesante, fai referencia a un precepto recollido no *ordo* de bautismo dun ritual de orixe castelá e elaborado entre os séculos XIV e XV, que actualmente se conserva na Biblioteca Capitular Colombina (Sevilla, BCC, ms. 56-1-19), no que se estipula *guárdesse el clérigo que non recibira más de dos padrinos e dos madrinhas, o si fuere varón tres padrinos e una madrina, o si fuere muger tres madrinhas e un padrino* (f. 22 v)⁵¹. Se esta información é de por si intere-

46. ALFANI, G., *Fathers and Godfathers...*, p. 40 e ALFANI, G., *I padrini: patroni o parenti?...*

47. ALFANI, G., *Godparenthood and the Council of Trent...*, p. 48.

48. ALFANI, G., *Fathers and Godfathers...*, pp. 197-198.

49. Trátase dos seguintes casos: un edicto da Orde de Santiago de la Espada, datado en 1440 e recollido por George M. Foster nun artigo de 1953 titulado "Cofradía and compadrazgo in Spain and Spanish America", no que se pedía aos sacerdotes que aceptasen unicamente dous padriños de cada sexo por bautismo, criticando a modalidade que permitía a presenza dun número elevado deles; os catro ou cinco padriños e madriñas atribuídos ao recém nacido na diocese de Cartaxena-Murcia a mediados do Catrocentos, segundo os resultados das investigacións realizadas por Chacón Jiménez; ou as cifras ofrecidas para San Nicolás de Granada por Bernard Vincent, que mostran unha media de dous padriños, debida probablemente á condición mourisca da poboación. *Ibidem*, p. 38 e ALFANI, G., "La Iglesia y el padrino...", p. 95.

50. GONZÁLEZ NOVALÍN, J. L., *op. cit.*, p. 360.

51. Agradecemos a Mercedes López-Mayán a cesión desta información, así como todos os seus consellos para facer fronte a este traballo.

sante, pois nos indica que esta práctica de nomear varios padriños e madriñas estaba estendida polo territorio castelán, éo máis, sen dúbida, o feito de que a parte final, que fai referencia á elección de tres padriños e unha madriña se fose neno ou viceversa no caso dunha nena, apareza riscada por unha man posterior, o que nos indica unha posíbel modificación, co tempo, deste costume que quedou reflectido nun libro litúrxico de uso frecuente.

No que respecta a Galicia as normativas derivadas dos sínodos celebrados nas distintas dioceses entre finais do Catrocentos e a primeira metade do Cincocentos inciden nesta situación. Nas constitucións emanadas destas reunións atopamos, pois, numerosas advertencias dirixidas aos párrocos para que non admitisen máis de tres padriños, dous do mesmo sexo que o neófito e un do contrario. Tal é o caso, entre outros, da disposición establecida por Diego de Muros, bispo de Tui, en 1482: *E non tomen nin reçıiban [os clérigos] mas de tres padrinos, dos padrinos e una madrina si fuere varon, o dos madrinas e unn (sic) padrino si fuere fenbra, salvo si para ello toviere nuestra lięencia e facultad que para ello le demos por alguna causa e razón que a ello nos movera. Qualquer clerigo que mas padrinos reęebiere, pague seysęientos maravedis de pena para la nuestra camara e mas este a la pena e castigo que nos por ello le mandaremos dar*⁵².

Como adiantabamos, os intentos de reforma coa dobre finalidade de limitar a excesiva proliferación de padriños e de homoxeneizar esta práctica, que parecía fóra do control das autoridades eclesiásticas, sucedéronse sen éxito con anterioridade ao Concilio de Trento⁵³. Foi nesta xunta ecuménica, celebrada entre 1545 e 1563 e que supuxo un punto de inflexión no seo da Igrexa Católica ao establecer, grazas ás súas disposicións, a orde institucional e a claridade doutrinal que se manterían nos séculos modernos e que se converterían nas directrices básicas da Igrexa contrarreformista, cando se modificaron as cuestións relativas ao bautismo e ao apadriñamento. A preocupación por esta cuestión explícase non só polo desexo de vixiar e garantir a correcta administración do sacramento e da institución do apadriñamento, senón tamén polas críticas que Lutero vertera sobre o parentesco espiritual, que non estaba recollido nas Sagradas Escrituras e que el consideraba o resultado dunha superstición, ademais dun mecanismo para incrementar as arcas eclesiásticas a través das dispensas papais emitidas para permitir o matrimonio entre este tipo de parentes. Agora ben, respectou a figura dos padriños aos cales lles recoñecía un papel importante na educación relixiosa dos afillados⁵⁴; por iso, as igrexas reformadas mantiveron a devandita institución pero eliminaron o vínculo que se establecía entre ambos os dous e, en consecuencia, desapareceu o problema do incesto.

52. Véxase GARCÍA Y GARCÍA, A. (dir.), *Synodicon Hispanum*, Tomo I: *Galicia*, Madrid, 1981, pp. 364-365.

53. Sobre esta cuestión véxase ALFANI, G., *Fathers and Godfathers...*, pp. 23-26.

54. *Ibidem*, pp. 68-69.

Con este mar de fondo, no marco do Concilio prestouse especial atención aos sacramentos e á súa doutrina, entre os que o bautismo gozaba dunha posición privilexiada e, por consecuencia, ao apadriñamento. Tras un proceso longo e non exento de discusións e posicións atopadas⁵⁵ recalcouse, tal e como quedou reflectido no Catecismo para os párrocos, a importancia e función dos padriños:

“[...] A todos parecerá que esto (a intervención dos padriños na ablución) se dispuso con muchísima razón, teniendo presente que el Bautismo es la regeneración espiritual, por la cual nacemos hijos de Dios; pues de ella dice San Pedro: como niños recién nacidos, apeteded la leche espiritual sin mezcla de fraude. Pues así como, después de haber uno nacido, necesita de nodriza y de ayo, con cuyo medio y cuidado sea educado e instruido en doctrina y buenas artes, así también es necesario que los que comienzan a vivir espiritualmente, desde la fuente bautismal sean entregados a la confianza y prudencia de alguna persona, por quien puedan aprender los preceptos de la Religión cristiana e instruirse para todos los actos de piedad, y de este modo poco a poco ir creciendo en Cristo, hasta que al fin, con la divina gracia, lleguen a ser varones perfectos; mucho más cuando a los sacerdotes, que están al frente del gobierno público de las parroquias, no les queda tiempo necesario para poder tomarse el cuidado especial de instruir a los niños en los rudimentos de la fe.

Conviene también enseñar a los fieles cuales son los deberes del padrino. Porque este cargo es tenido en tanto desprecio en la Iglesia, que sólo ha quedado el simple nombre de su ejercicio; y parece que ni siquiera se imaginan los hombres la santidad que en él encierra. Así, pues, tengan siempre esto presente los padrinos en general: que por este cargo están especialmente obligados a tener siempre bajo su cuidado a los hijos espirituales, y en las cosas que miran a la instrucción de la vida cristiana procuren solícitamente que se muestren tales toda la vida, cuales prometieron que habían de ser en aquella solemne ceremonia”⁵⁶.

Así mesmo se estableceron os límites do parentesco espiritual e o número máximo de padriños, sendo o máis axeitado un ou como moito dous, un home e unha muller:

“Determinó la Santa Iglesia que contraigan parentesco espiritual no sólo el que bautiza con el bautizado, sino también el padrino con el que apadri-

55. *Ibidem*, pp. 71-90.

56. *Catecismo para los párrocos según el decreto del Concilio de Trento mandado publicar por San Pío V, pontífice máximo y después por Clemente XIII*, Madrid, 1911, pp. 157-158.

na y con los padres legítimos de este, de modo que no puede celebrarse legítimo matrimonio entre todos estos y son nulos los celebrados.

Se estableció también por el Concilio de Trento que no saquen muchos al bautizado de la pila bautismal, sino uno solo, sea hombre o mujer, o a lo mas uno y una; ya porque podría perturbarse el orden de la educación y de la enseñanza siendo muchos los maestros, ya porque convenía evitar que se aumentaran muchos parentescos de esta clase, las cuales impedirían se propagase más la sociedad humana por el vínculo legítimo del matrimonio”⁵⁷.

Estas disposicións perseguían o obxectivo de limitar os obstáculos matrimoniais e evitar o incesto, ao reducir os vínculos do parentesco espiritual, pero, sobre todo, de homoxeneizar as prácticas e controlar a elección do padriño para que respondese realmente a un desexo de protección para o bautizado e non a un mecanismo de consolidación ou formación de redes sociais, pretendendo, desta forma, converter o *compadrazgo* nunha relación entre iguais. Porén, as investigacións de G. Alfani demostran que, cando menos en Italia, a limitación da selección de padriños en lugar de favorecer unha *horizontalización* fomentou unha *verticalización*. E así, neste territorio, polo menos até mediados do XVIII, mentres as familias dos sectores máis elevados escollían os títos espirituais dos seus fillos entre os seus iguais, os membros dos grupos máis humildes buscaron individuos que gozasen dun status social elevado e, polo tanto, dispuxesen de maiores recursos materiais⁵⁸. Este fracaso da reforma, que non conseguiu que o padriño fose alguén con quen os infantes puidesen *aprender los preceptos de la Religión cristiana e instruirse para todos los actos de piedad*, fixo que as autoridades eclesiásticas potenciasen, xa dende comezos do século XVII, outros mecanismos para a instrución relixiosa dos nenos como o reforzo da catequese⁵⁹.

A finais do Setecentos parece que as preferencias na elección do apadriñamento se volven modificar, agora si tendendo a unha *horizontalización*, e asístese a un novo proceso polo cal van gañando importancia os padriños escollidos entre a familia ou os máis achegados, é dicir, practicamente como se mantivo até os nosos días. Así, por exemplo, para España sabemos que á altura de 1787 en Albacete máis do 43% dos padriños eran elixidos entre a familia máis próxima (avós, irmáns e tíos), isto é, o parentesco erixírase no principal criterio de selección, seguido do intento de reforzar vínculos entre determinados grupos profesionais ou de protexer as relacións de traballo⁶⁰.

57. *Ibidem*, pp. 158-160.

58. ALFANI, G., *La Iglesia y el padrinazgo...*, p. 106.

59. ALFANI, G., *Godparenthood and the Council of Trent...*, pp. 66-67.

60. Investigación realizada por García González e Gómez Carrasco. Datos ofrecidos en *ibidem*, pp. 115-116.

Tras esta máis que sucinta exposición da historia do apadriñamento na Europa cristiá e católica, propoñémonos aproximarnos a esta institución en San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade entre finais do XVII e mediados do XIX. Para iso, nun primeiro momento, analizaremos brevemente os datos obtidos do estudo diacrónico do número de padriños, da relación existente entre eles no caso de que sexan dous, así como entre estes e o bautizado, do seu lugar de procedencia e da súa posición social, para, a continuación, determinar os seus trazos característicos e a súa evolución no tempo.

2.2 A evolución do apadriñamento en Nogueirosa e Andrade⁶¹

Dado que as fontes utilizadas son posteriores ao Concilio de Trento descoñecemos as particularidades locais que caracterizaban esta institución nos séculos previos e tamén se foi habitual nesta bisbarra a práctica do *multiapadriñamento*. En termos globais, no período que nos ocupa, hai un predominio maioritario dos bautismos con padriño e madriña, sendo a media en Nogueirosa de 1,84 e de 1,81 en Andrade. Non obstante, asistimos a un proceso polo cal os padriños únicos, ou *in solidum*, empregando o termo que se rexistra nas actas, van gañando importancia. Así, fronte ao 98,4% dos bautismos que na parroquia matriz tiñan padriño e madriña entre 1673 e 1688, a mediados do XIX reduciranse até o 70%. En Andrade, pola súa banda, fronte ao 85,7% dos casos en que os atopamos entre 1735 e 1750, un século despois estarán presentes nun 75,6%. A principal diferenza entre ambas as dúas parroquias provén de que mentres en Nogueirosa son os homes os que van adquirindo maior peso como padriños únicos (o 17% dos casos a mediados do XIX, fronte ao 8,6% das madriñas), en Andrade, dende finais do XVIII, van ser estas as máis relevantes e así, entre 1835 e 1850, estiveron soas no 18,6% dos bautizos. Un contraste que podería deberse a que nesta freguesía a emigración masculina era frecuente e, por iso, era preferíbel escoller unha muller que puidese facerse cargo das obrigas que implicaba o apadriñamento.

Entre as 1.554 partidas baleiradas, unicamente nos atopamos con dez nas que non figuraba ningún padriño: en seis das ocasións sabemos que se debe a que foron bautizados de socorro, noutra a que o párvulo faleceu antes de que puidese recibir o primeiro sacramento, en dous casos o cura non indica a causa da ausencia de padriños, –pensamos que é o froito dun bautismo de necesidade– e, por último, rexístrase un no que non constan padriños pero si tres testemuñas, feito que responde a que no momento do rito se identifica o pai do neófito, fillo dunha muller solteira.

A análise das relacións que unían os padriños cos seus afillados, ou máis ben cos seus compadres, presenta, de partida, un problema derivado da propia fonte. Na maioría

61. Agradecemos moi especialmente as suxestións realizadas por Ofelia Rey Castelao e Baudilio Barrerio Mallón que nos guiaron para analizar os datos do xeito máis produtivo.

	SAN COSME DE NOGUEIROSA										
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		NINGÚN		TOTAL BAUTIZADOS		TOTAL PADRI.
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	
1673-1688	125	98.4	0	0	1	0.79	1	0.79	127	100	251
1735-1750	169	90.7	15	8.1	1	0.54	1	0.54	186	100	354
1775-1790	239	85.7	26	9.3	13	4.6	1	0.3	279	100	517
1835-1850	231	70	53	17	27	8.6	1	0.3	312	100	542
TOTAL	764	84.5	94	10.4	42	4.6	4	0.4	904	100	1664

CADRO 1. O número de padriños en Nogueirosa

	SAN MARTIÑO DE ANDRADE										
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		NINGÚN		TOTAL BAUTIZADOS		TOTAL PADRI.
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	
1735-1750	158	85.7	21	11.4	1	0.5	4	2.2	184	100	338
1775-1790	210	83.7	25	10	16	6.4	0	0	251	100	461
1835-1850	163	75.8	10	4.6	40	18.6	2	0.9	215	100	376
TOTAL	531	81.7	56	8.6	57	8.8	6	0.9	650	100	1175

CADRO 2. O número de padriños en Andrade

dos rexistros non consta o vínculo previo, se é que o había, existente entre ambas as dúas partes, se ben, no caso de ser familia (avós, tíos ou irmáns), si se deixa constancia. O obxectivo dos datos que presentamos nos cadros 3 e 4 é, polo tanto, coñecer as relacións de parentesco anteriores ás espirituais creadas co bautizo. Para intentar superar a falta de precisión da fonte e detectar algunhas relacións de consanguinidade ocultas nas actas, recolleamos aqueles casos nos que os padriños teñen un apelido similar ao dos seus afillados. Iso non implica, por un lado, que todas as ocasións nas que coincida teña que existir necesariamente algún nexa entre ambos os dous, nin, por outro, que non existan este tipo de relacións entre algúns individuos que non levan o mesmo apelido como, por exemplo, parentes políticos. De feito, en moitos casos nos que detectamos un apelido similar entre un dos padriños e o seu afillado, o outro é o seu cónxuxe e, ao cabo, tamén habería que consideralo familia do neófito.

Os procesos atopados son similares para ambas as dúas freguesías. Como acabamos de ver, na maioría das partidas (o 69,2% en Nogueirosa e o 62,3% en Andrade) non se recolle ningún dato que nos informe acerca da relación que une os dous protagonistas do primeiro sacramento, sendo a porcentaxe de descoñecidos máis elevada na matriz porque no período transcorrido entre 1673-1688, os rexistros das cales non conservamos para o anexo, apenas se deixa constancia de ningunha. Con todo, co paso dos anos coñécese cada vez máis os vínculos preexistentes e iso explica que en Nogueirosa o tanto por cento

PADRIÑOS

	IRMÁN		AVÓ		TÍO		OUTRO		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	0	0	2	1.6	0	0	0	0	100	80	23	18.4	125	100
1735-1750	0	0	9	4.9	2	1.1	0	0	151	82.1	22	11.9	184	100
1775-1790	0	0	35	13.2	13	4.9	1	0.4	200	75.5	16	6	265	100
1835-1850	3	1	30	10.6	38	13.4	0	0	168	59.1	45	15.8	284	100
TOTAL	3	0.3	76	8.8	53	6.2	1	0.1	619	72.1	106	12.3	858	100

MADRIÑAS

	IRMÁN		AVOA		TÍA		OUTRA		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	1	0.8	2	1.6	0	0	0	0	110	87.3	13	10.3	126	100
1735-1750	0	0	9	5.3	0	0	0	0	133	78.2	28	16.5	170	100
1775-1790	1	0.4	40	15.9	9	3.6	1	0.4	181	71.8	20	8	252	100
1835-1850	3	1.2	49	19	40	15.5	2	0.8	109	42.2	55	21.3	258	100
TOTAL	5	0.6	100	12.4	49	6	3	0.4	533	66.1	116	14.4	806	100

AMBOS

	IRMÁNS		AVÓS		TÍOS		OUTROS		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	1	0.4	4	1.6	0	0	0	0	210	83.7	36	14.3	251	100
1735-1750	0	0	18	5	2	0.6	0	0	284	80.2	50	14.1	354	100
1775-1790	1	0.2	75	14.5	22	4.2	2	0.4	381	73.7	36	7	517	100
1835-1850	6	1.1	79	14.6	78	14.4	2	0.4	277	51.1	100	18.4	542	100
TOTAL	8	0.5	176	10.6	102	6.1	4	0.2	1152	69.2	222	13.3	1664	100

CADRO 3. As relacións de parentesco entre padriños e afillados en San Cosme de Nogueirosa

PADRIÑOS														
IRMÁN		AVÓ		TÍO		OUTRO		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL		
Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	
1735-1750	1	0.5	5	2.8	0	0	0	0	150	83.8	23	12.8	179	100
1775-1790	0	0	37	15.7	21	8.9	1	0.4	158	67.2	18	7.6	235	100
1835-1850	1	0.6	37	21.4	25	14.4	1	0.6	72	41.6	37	21.4	173	100
TOTAL	2	0.3	79	13.4	46	7.8	2	0.3	380	64.7	78	13.3	587	100
MADRIÑAS														
IRMÁ		AVOA		TÍA		OUTRA		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL		
Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	
1735-1750	0	0	5	3.1	1	0.6	0	0	116	72.9	37	23.3	159	100
1775-1790	0	0	49	21.7	12	5.3	2	0.9	142	62.8	21	9.3	226	100
1835-1850	1	0.5	44	21.7	31	15.3	2	1	88	43.3	37	18.2	203	100
TOTAL	1	0.2	98	16.6	44	7.5	4	0.7	346	58.9	95	16.2	588	100
AMBOS														
IRMÁNS		AVÓS		TÍOS		OUTROS		NON CONSTA		AP. SIM.		TOTAL		
Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	
1735-1750	1	0.3	10	40.788	1	0.3	0	0	266	78.7	60	17.7	338	100
1775-1790	0	0	86	18.6	33	7.1	3	0.6	300	65.1	39	8.4	461	100
1835-1850	2	0.5	81	21.5	56	14.9	3	0.8	160	42.5	74	19.7	376	100
TOTAL	3	0.2	177	15.2	90	7.7	6	0.5	726	62.3	173	14.8	1165	100

CADRO 4. As relacións de parentesco entre padriños e afillados en San Martiño de Andrade

daqueles en que non temos coñecemento diminúa dende un 83,7% nese primeiro tramo de finais do XVII a un 51,1% entre 1835 e 1850, e en Andrade dun 78,7% entre 1735 e 1750 a un 42,5% cen anos despois. Isto débese a que, dende mediados do século XVIII, os padriños se escollen con maior frecuencia entre os membros da familia, especialmente entre avós e tíos. Os primeiros gañan importancia no terceiro cuarto do XVIII: en Nogueirosa pasan de estar presentes no 5% dos casos ao 14,5%, mentres que en Andrade ascenden do 2,9% ao 18,6%. Os segundos gañarán relevancia máis tarde, sendo a mediados do XIX cando exerzan de tiores espirituais dos seus sobriños no 14,4% dos casos da matriz e no 14,9% dos do anexo.

Pola súa banda, as cifras daqueles que teñen un apelido similar son bastante homoxéneas para as dúas freguesías e para os distintos períodos, con porcentaxes que oscilan entre o 6 e o 23,3. Chama a atención a repentina redución que este grupo sofre entre 1775 e 1790 con respecto aos anos anteriores pero que, en consonancia co incremento de familiares como padriños dos neófitos, se recupera e aumenta na última cata estudada, o que posibelmente se explique pola presenza doutros parentes como os curmáns.

Os datos son por si sós enormemente expresivos. En Nogueirosa a finais do XVII, recoñecendo como parentes aqueles que compartían patronímico, unicamente detectamos algún vínculo familiar ente padriños e afillados no 16,3% dos casos, cifra que irá en progresivo aumento (19,7% en 1735-1750 e 26,3% en 1775-1790) até alcanzar o 48,9% entre 1835 e 1850. Algo similar acontece en Andrade onde do 21,2% de bautismos que entre 1735 e 1750 presentaban unha relación de parentesco, vaise pasar ao 34,7% a finais do XVIII e ao 57,2% a mediados do XIX. Así mesmo, é necesario resaltar que era máis frecuente que se elixisen entre a parentela ás madriñas que aos padriños.

Outra variable de grande interese no estudo desta institución é a relación existente entre os padriños, sempre que sexan dous, para o cal contamos coa información que nos proporciona a propia fonte. Como se pode ver nos cadros 5 e 6, os matrimonios son os casos maioritarios (o 56,1% en Nogueirosa e o 58% en Andrade), incrementándose o seu número notabelmente entre finais do XVII e do XVIII para reducirse lixeiramente a mediados do XIX. Unha perda que se explica polo aumento dos padriños que entre eles son irmáns, é dicir, os tíos en relación aos afillados que sinalabamos nos cadros anteriores, ou pais e fillos que, en boa parte das ocasións, son avós e tíos do infante. Outro tipo de relacións como sogros e fillos políticos, avós e netos, cuñados, tío e sobriña ou amo e criada, tiveron unha presenza puntual. Son moitos os bautizos nos que descoñecemos a relación existente entre os padriños pero perden peso co paso do tempo. Deste modo, fronte ao 58,4% que representaban na matriz entre 1673 e 1688 redúcese a un 21,2% entre 1835 e 1850, mentres que no anexo do 47,5% a mediados do XVIII diminúe até 17,2% un século despois.

Foi moi habitual que os que exerceron como padriños fosen naturais dunha parroquia diferente á do seu afillado, sendo a súa procedencia un indicio da extensión das redes de relación e de parentela. En moitos casos isto explícase porque a orixe das familias dos bautizados se atopaba noutra freguesías, tal e como se observa ao analizar a procedencia dos avós dos neófitos, xa sexa maternos ou paternos. A finais do XVII en Nogueirosa o 44,1% das partidas contaban cun ou cos dous padriños de fóra da parroquia, cifra que se mantivo case estábel até mediados do XVIII (44,6%), pero a partir de entón perderon peso

	MATRI-MONIO		IRMÁNS		PAIS/FILLOS		SOGROS/FILLOS		AVÓS/NETOS		DESC.		OUTROS		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	43	34.4	2	1.6	4	3.2	2	1.6	1	0.8	73	58.4	0	0	125	100
1735-1750	86	50.9	2	1.2	8	4.7	2	1.2	0	0	70	41.4	1	0.6	169	100
1775-1790	179	74.9	3	1.3	14	5.9	0	0	0	0	40	16.7	3	1.3	239	100
1835-1850	121	52.4	23	10	30	13	5	2.2	0	0	49	21.2	3	1.3	231	100
TOTAL	429	56.1	30	3.9	56	7.3	9	1.2	1	0.1	232	30.4	7	0.9	764	100

CADRO 5. As relacións de parentesco entre os padriños en San Cosme de Nogueirosa

	MATRI-MONIO		IRMÁNS		PAIS/FILLOS		SOGROS/FILLOS		AVÓS/NETOS		DESC.		OUTROS		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	73	46.2	3	1.9	4	2.5	2	1.3	1	0.6	75	47.5	0	0	158	100
1775-1790	143	68.1	5	2.4	17	8.1	2	0.9	0	0	43	20.5	0	0	210	100
1835-1850	92	56.4	21	12.9	20	12.3	0	0	0	0	28	17.2	2	1.2	163	100
TOTAL	308	58	29	5.5	41	7.7	4	0.7	1	0.2	146	27.5	2	0.4	531	100

CADRO 6. As relacións de parentesco entre os padriños en San Martiño de Andrade

representando o 35,5% entre 1775 e 1790 e o 24,7 entre 1835 e 1850. En Andrade acontecía algo similar aínda que observamos unha diferenza no proceso de perda de relevancia. No primeiro período estudado consta que o 29,9% dos rexistros tiñan algún padriño procedente doutra parroquia pero, en contraste co acontecido na matriz a finais do XVIII, o número incrementouse até o 34,7%, se ben dende ese momento se reduciu e a mediados do XIX só estiveron presentes no 20,9% dos bautismos.

Sen dúbida, resulta de grande interese coñecer a procedencia dos padriños non residentes nas parroquias dos bautizados, observando algunha diferenza entre a matriz e o seu anexo⁶². Nas dúas predominan os naturais de Santiago de Pontedeume, representan-

62. Véxanse anexos 6.5. e 6.6.

	SAN COSME DE NOGUEIROSA									
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		TOTAL BAUTISMOS CON PADRIÑO DE FÓRA		TOTAL BAUTISMOS	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	45	35.4	8	6.3	3	2.4	56	44.1	127	100
1735-1750	70	37.6	10	5.4	3	1.6	83	44.6	186	100
1775-1790	64	22.9	18	6.4	17	6.1	99	35.5	279	100
1835-1850	44	14.1	14	4.5	19	6.1	77	24.7	312	100
TOTAL	223	24.7	50	5.5	42	4.6	315	34.8	904	100

CUADRO 7. Número de padriños de fóra de Nogueirosa

	SAN MARTIÑO DE ANDRADE									
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		TOTAL BAUTISMOS CON PADRIÑO DE FÓRA		TOTAL BAUTISMOS	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	41	22.3	12	6.5	2	1.1	55	29.9	184	100
1775-1790	65	25.9	11	4.4	11	4.4	87	34.7	251	100
1835-1850	31	14.4	7	3.3	7	3.3	45	20.9	215	100
TOTAL	137	21.1	30	4.6	20	3.1	187	28.8	650	100

CUADRO 8. Número de padriños de fóra de Andrade

do o 42,2% na primeira e o 23,8% na segunda, pero despois en Nogueirosa adquiren importancia os provenientes de Ombre (17,5%), Vilar (15,2%) e Doroña (6,1%), mentres que en Andrade o fan os de Carantoña (14,2%), e como sucedía na anterior, Vilar (12,3%) e Doroña (7,7%). Imperan, polo tanto, os procedentes das freguesías que conforman a xurisdición de Pontedeume pero hai unha presenza máis que notábel dalgúns que habitaban en lugares máis distantes.

A última cuestión a analizar é a dos padriños que pertencían a un grupo social privilexiado e que nos libros se distinguen polo identificativo de don ou dona que precede aos seus nomes. A súa presenza é cuantitativamente escasa pero de grande interese para coñecer as preferencias na elección do apadriñamento. En Nogueirosa atopamos este tipo de padriños no 8,2% dos bautismos e en Andrade no 4,1%, sendo o máis habitual que ben sexan ambos os dous os que levan o distintivo, ben sexan os homes. Ao longo do século

e medio analizado detectamos que é cada vez máis infrecuente que os pais busquen os titores dos seus fillos en sectores elevados. Por iso, do 12,3% dos ritos nos que estaban presentes entre 1673 e 1688 na matriz pasan ao 4,5% a mediados do XIX e do 6,5% entre 1735 e 1750 que atopamos no anexo redúcense a 1,4%.

	SAN COSME DE NOGUEIROSA									
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		TOTAL		TOTAL BAPTISMOS	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	15	11.8	1	0.8	0	0	16	12.3	127	100
1735-1750	7	3.8	5	2.7	5	2.7	17	9.1	186	100
1775-1790	8	2.9	18	6.4	1	0.3	27	9.7	279	100
1835-1850	6	1.9	6	1.9	2	0.6	14	4.5	312	100
TOTAL	36	4	30	3.3	7	0.8	74	8.2	904	100

CUADRO 9. Bautismos con padriños co identificativo de don/a en Nogueirosa

	SAN MARTIÑO DE ANDRADE									
	AMBOS		PADRIÑO		MADRIÑA		TOTAL		TOTAL BAPTISMOS	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	3	1.6	9	4.9	0	0	12	6.5	184	100
1775-1790	5	2	6	2.4	1	0.4	12	4.8	251	100
1835-1850	0	0	3	1.4	0	0	3	1.4	215	100
TOTAL	8	1.2	18	2.8	1	0.1	27	4.1	650	100

CUADRO 10. Bautismos con padriños co identificativo de don/a en Andrade

É necesario sinalar que no primeiro período analizado en Nogueirosa entre as familias residentes había dous de orixe nobre e, dos 16 bautismos nos que figura algún padriño co identificativo de don, nove son dos seus descendentes. A maior parte destes individuos eran veciños de Pontedeume e, entre eles, atopamos un rexedor, dous escribáns, un mestre de arquitectura, un secretario da vila e outro da súa maxestade e de número, un estudante e, sobre todo, membros do estamento eclesiástico entre os que adquiren especial relevancia os pertencentes ao clero secular como os curas párrocos, cuxo mellor exemplo é Pedro Ramón Mesía, que exerceu como tal catro veces en Andrade e nove en Nogueirosa, ou os presbíteros.

2.3 Cara a unha familiarización do apadriñamento na bisbarra eumesa

Entre a segunda metade do século XVII e mediados do XIX, a selección e características dos padriños dos nenos bautizados en San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade foron modificándose en función dos distintos procesos paralelos que fomos analizando a partir dos datos ofrecidos no capítulo anterior. O paulatino incremento do apadriñamento simple, a cada vez máis frecuente elección de padriños no marco da familia así como o aumento das relacións de parentesco existentes entre eles mesmos, a perda de importancia dos pertencentes a un grupo social máis elevado e a redución do número de títulos espirituais procedentes doutras parroquias son as variables que definen esta institución no período estudado.

Estes resultados perfilan un panorama moi similar ao que, segundo as últimas investigacións realizadas⁶³, caracterizaría o apadriñamento no conxunto da Europa católica a partir de finais do XVIII e, sobre todo, no XIX, marcado por unha nova directriz: a selección entre a parentela⁶⁴. Un fenómeno que levaría consigo a perda de importancia desta institución como instrumento para crear, configurar ou expandir novas redes de relación até o punto de que para algúns autores, como G. Alfani, escoller o padriño entre a propia familia suporía establecer un vínculo espiritual inútil pois entre este e o seu afillado predominaría o lazo de consanguinidade⁶⁵. Non obstante, cremos que esta afirmación, que pode ser válida para o caso italiano, debe ser matizada no territorio que nos ocupa. En primeiro lugar porque a pertenza a unha mesma familia non implica necesariamente a existencia dunha boa relación entre os seus membros. En segundo lugar porque nesta bisbarra predominaban os fogares de tipo nuclear, é dicir, formados por pais e fillos, e, en menor medida, os extensos e, polo tanto, descoñecemos as relacións que, unha vez abandonada a casa patrucial, se manteñen entre irmáns, pais e fillos, curmáns, etc. En terceiro lugar porque, en paralelo a este proceso de familiarización do apadriñamento, se asiste, como se verá no seguinte apartado, a un incremento na transmisión dos nomes dos títulos aos neófitos, o cal implica, na nosa opinión, dada a importancia que o antropónimo adquire na vida do individuo, un recoñecemento máis que notábel da figura do padriño. Todo iso lévanos a pensar que as relacións de parentesco espiritual establecidas no rito do bautismo non son en absoluto escurecidas polos vínculos consanguíneos preexistentes senón que, ao contrario, os reforzan, creándose un lazo especial que vai máis alá do puramente familiar e que axudaría a consolidar distintas alianzas. Para acabar de esclarecer a cuestión relativa á familiarización do apadriñamento sería necesario coñecer as interioridades das eleccións, para o que habería que empregar outras metodoloxías como a

63. Véxase ALFANI, G., *I padrini: patroni o parenti?... e ALFANI, G., La Iglesia y el padrinazgo...*, pp. 109-117.

64. *Ibidem*, p. 110.

65. *Ibidem*, p. 120.

reconstrución de familias ou a xenealoxía. Clarificar se había algunha orde determinada na elección dos familiares como, por exemplo, os avós como padriños do primeiro fillo dun matrimonio, podería axudarnos a comprender as transformacións sufridas nesta institución no tránsito da Idade Moderna á Contemporánea.

Non obstante, é necesario recordar que, malia o incremento dos padriños parentes a mediados do XIX en Nogueirosa e Andrade, existe aínda un elevado número de titores, o 51,1% e o 42,5% respectivamente, dos cales descoñecemos se tiñan algún vínculo previo e dos que presupoñemos que a maioría foron elixidos no círculo próximo dos pais (amigos, compañeiros, veciños, etc.), é dicir, entre iguais. Cremos, polo tanto, que o apadriñamento continúa tendo cara ao 1850 un papel relevante na articulación das comunidades como instrumento para, máis que crear, consolidar redes sociais.

Resta no tema relativo ao apadriñamento preguntarnos que acontecía no sacramento da confirmación, o único que, ademais do bautismo, xeraba un parentesco espiritual. A diferenza do acto polo cal o recém nacido pasaba a formar parte da comunidade de fieis e que era celebrado polo cura párroco ou outro relixioso que exercía estas funcións no seu nome, aquel sacramento debía ser administrado polo bispo da diocese ou o seu vicario. Isto explica que se celebrasen cando algún deles visitaban a bisbarra. Para Nogueirosa e Andrade entre finais do XVII e mediados do XIX conservamos as listas de confirmados para dous anos: 1829, celebradas polo arcebispo Rafael Vélez, e 1844, realizadas en Pontedeume en dous días consecutivos por frei Manuel San Lucas, bispo de Sidonia e auxiliar de Santiago. Con posterioridade á reforma parroquial de 1867, que supuxo que Andrade pasase a ser anexo de San Pedro de Vilar, celebráronse outras dúas: unha en Nogueirosa en 1872, oficiada polo cardeal Miguel García Cuesta, e outra en Vilar en 1880 para os fregueses de Andrade presidida polo arcebispo Miguel Payá.

A principal diferenza con respecto ao bautismo deriva de que na confirmación hai unicamente un padriño e unha madriña para o conxunto de persoas que van recibir o sacramento. Coñecemos os padriños para as confirmacións de 1844, 1872 e 1880. No primeiro ano as celebracións tiveron lugar en Pontedeume os días 13 e 14 de outubro, sendo os padriños para ambas as dúas parroquias don Nicolás Varela e a súa filla dona Natalia, veciños de Pontedeume, o 13, e don Manuel Azpilcueta e a súa irmá Eulogia, o 14. Na de 1872, oficiada cos veciños de Nogueirosa, foron don José María Roberes e a súa esposa dona Indalecia Alonso, mentres que en 1880, a que tivo lugar en Vilar para os habitantes de Andrade, se distingue entre o padriño *para los hombres*, Manuel Blanco, e a madriña *para las mujeres*, María Teresa de la Asunción Blanco. As relacións que se poderían establecer entre estes, xeralmente pertencentes a grupos sociais superiores, e os seus afillados de confirmación, tendo en conta que o número medio era de 117 por celebración, parece, pois, inexistente e a súa importancia como instrumento para consolidar ou estabe-

lecer relacións sociais irrelevante. Non obstante, coñecer os mecanismos de elección destes padriños, quen o facía e por que, e o que implicaba para eles en termos económicos, de prestixio social, etc., permitiríanos aproximarnos a outra cara deste apadriñamento espiritual, menos coñecida pero non por iso menos relevante.

3. A ONOMÁSTICA NA BISBARRA EUMESA: ENTRE A FAMILIA E A DEVOCIÓN

A atribución dun nome (ou varios) ao neófito durante o bautismo alcanzou unha gran transcendencia tras o Concilio de Trento. En primeiro lugar porque só a partir dese momento as familias tiveron a obriga de outorgar a cada un dos seus fillos un nome de pía, pero tamén porque dende entón⁶⁶ a Igrexa propagou unha *pedagogía* relixiosa do antropónimo, insistindo na relación que se establecía entre o bautizado e o santo do que tomaba o nome, erixido no seu protector e nun modelo a seguir⁶⁷, o que explica que todos eles debesen ser recoñecidos pola autoridade eclesiástica e estar incluídos no calendario cristián. Deste modo foron excluídos, por unha parte, os nomes pagáns, que tiveran grande importancia nos séculos anteriores, e, por outra, os do Antigo Testamento, que eran os empregados polos recén escindidos protestantes⁶⁸, desenvolvéndose, mesmo, unha forte oposición á masculinización ou feminización dos apelativos debido, precisamente, á relación que se establecía co santo. Todas estas cuestións quedaron recollidas no Catecismo para párrocos resultante do Concilio:

“Por qué y qué clase de nombre se ha de poner al bautizado: por último, se pone al bautizado un nombre, el cual debe tomarse de alguno, que por la heroica virtud y perfección de su vida esté incluido en el número de los Santos: porque de este modo se conseguirá fácilmente que por la semejanza del nombre se excite uno a imitar su santidad y su virtud; y por otra parte suplique también a aquel, a quien desea imitar, y confíe que llegará a ser su abogado, para defender su vida, así la espiritual como la corpo-

66. Nalgúns sínodos anteriores ao Concilio de Trento xa se reflicte a preocupación por estes asuntos. Un exemplo atopámolo no sínodo ourensán de 1543 onde o prelado obrigaba aos párrocos que se impuxesen *nombres de sanctos e sanctas que están en el cielo, porque se les deis por abogados, e no Héctor ni Roldán, ni otros que habéis acostumbrado a les poner*. Recollido por SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*, Barcelona, 1994, pp. 322-323. A este respecto véxase tamén PORTELA SILVA, E., PALLARÉS MÉNDEZ, M. C., *Edad Media: la iglesia de la historia*, en GARCÍA QUINTELA, M. V. (coord.), *Las religiones en la historia de Galicia*, Santiago de Compostela, 1996, p. 125.

67. Véxase BOZON, M., *Histoire et sociologie d'un bien symbolique, le prénom*, “*Population*”, 1 (1987), p. 86 e DUPÂQUIER, J., *op. cit.*, p. 6.

68. Así o afirmaba Michel de Montaigne, seguidor da reforma protestante, nos seus ensaios: *¿No dirá la posteridad que nuestra actual reforma ha sido escrupulosa y estricta, pues no sólo se ha opuesto a errores y vicios, y ha llenado el mundo de devoción, humildad, obediencia, paz y toda especie de virtudes, sino que ha llegado hasta el extremo de oponerse a los nombres antiguos de nuestros bautismos —Carlos, Luis, Francisco— para poblar el mundo de Matusalenes, Ezequieles y Malaquías, que invocan mucho mejor la fe?*. MONTAIGNE, M., *Los ensayos (según la edición de 1595 de Marie de Gournai)* (ed. e trad. J. Bayod Brau), Barcelona, 2007, p. 402.

*ral. Por lo cual son dignos de represión los que buscan con gran solicitud y ponen a sus hijos nombres de gentiles, y sobre todo de los que fueron los más perversos de todos, pudiendo deducirse de esto en que aprecio creen se debe tener la profesión de la Religión cristiana aquellos que parece se deleitan tanto en el recuerdo de hombres impíos, que desean resuenen por todas partes nombres profanos de esta clase en los oídos de los fieles*⁶⁹.

Con estas e outras medidas, como as relativas ao apadriñamento, a xerarquía eclesiástica pretendía controlar, ademais do referido ao culto, todas as facetas, tanto públicas como privadas, da vida dos individuos, nunha sociedade onde o deslinde entre o ámbito civil e relixioso resultaba moi complexo e no que as prácticas relixiosas se converteron, segundo Pegerto Saavedra, nun *medio para dominar la naturaleza, sorteando las amenazas de un mundo imprevisible, lleno de sobresaltos, y para asegurar la salvación personal y hasta la de toda la comunidad parroquial*⁷⁰. Para iso servíronse da igrexa parroquial, centro neuráxico da comunidade, como un dos vehículos de difusión destas doutrinas contrarreformistas, e, pola mesma razón, púxose tanta atención no seu coidado como lugar sagrado, na formación do clero, na reorganización da vida interna e na administración dos sacramentos e o seu rexistro⁷¹.

Aínda que xa Lucien Febvre suxerira en 1941 o estudo cuantitativo dos nomes mencionados nos inventarios *postmortem* como método para medir a influencia das ordes relixiosas, de determinadas devocións ou de testemuños de fidelidade monárquicos ou rexionais⁷², o recurso á onomástica como instrumento para a análise das crenzas relixiosas retrotráese aos anos sesenta e setenta do século pasado cando algúns investigadores, como Michel Vovelle para a zona da Provenza ou Mª Norberta Amorim para Rebordãos, empregaron as estatísticas dos nomes recollidos nos testamentos, o primeiro, e nas actas de bautizados, a segunda, co fin de intentar medir as devocións máis populares neses lugares. Este método, utilizado dende entón por múltiples investigadores co propósito de achegarse ao estudo das mentalidades, foi empregado tamén, sobre todo para a Idade Media a partir dos traballos *do Groupe de Recherches sur l'Histoire de l'Anthroponymie Médiévale*, para aproximarse a outras cuestións como as relacións de poder, a cristianización, as migracións, etc.⁷³.

69. *Catecismo para los párrocos...*, p. 179.

70. SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 331.

71. SOBADO CORREA, H., *Las Tierras de Lugo en la Edad Moderna. Economía campesina, Familia y Herencia, 1550-1860*, Betanzos, 2001, p. 528.

72. ZONABEND, F., *Le Nom de personne*, "L'Homme", vol. 20- 4 (1980), p. 14.

73. Véxase BOZON, M., op. cit., pp. 83-84, GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Onomástica y devoción: la difusión de nuevos cultos marianos en la Galicia Meridional durante los siglos XVIII y XIX: el obispado de Tuy*, "Obradoiro de Historia Moderna", 1 (1992), p. 166, nota 1; e MARTÍNEZ LÓPEZ, X. M., *Estudio da evolución onomástica na Parroquia de Santa Columba de Louro alcume «Cordeiro» 1630-1850*, en "II Premio de Investigación "Xesús Ferro Couselo", 1997", Valga, 1998, pp. 183-185.

Unha das principais virtudes do estudo da onomástica é que o nome, atributo que identifica e particulariza a cada unha das persoas que conforman unha comunidade e que é outorgado no momento do nacemento ou do bautismo, eríxese como un instrumento de análise universalmente estendido e constante no tempo para estudar estes fenómenos e, en ocasións, o único⁷⁴. Con todo, aínda que os factores relixiosos sexan moi importantes na elección do nome, non se pode establecer unha relación directa entre este e as crenzas relixiosas do ámbito do bautizado pois existen, como veremos, outros factores que axudan a explicar a súa elección e que non responden ás preferencias reais dos individuos. Entre eles destacan os familiares –a importancia da tradición familiar ou dos padriños, que nun número elevado de casos transmiten o seu nome ao seu afillado–, os sociais –o peso dos membros máis destacados, económica e socialmente, da comunidade que condicionan a selección–, os culturais –o santo do día do natalicio ou do bautismo ou a propia moda, é dicir, a inercia na imposición dun apelativo repetidamente nunha parroquia– ou, mesmo, os rexionais –influencia de determinadas congregacións, santuarios, etc.–⁷⁵. Esta elección que, de partida, parecía aleatoria, libre e a gusto dos pais estaba, ao cabo, sometida a unha multitude de normas, regras implícitas e hábitos que nos dan unha preciosa información sobre a mentalidade dos individuos en particular e da comunidade en xeral⁷⁶.

3.1 A evolución da onomástica en San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade entre os séculos XVII e XIX

En Nogueirosa o neonato recibía o bautismo o mesmo día ou o seguinte ao alumramento, cunha diferenza máxima de 48 horas. En Andrade facíao o día posterior ao nacemento ou, mesmo, 72 horas despois, aproveitando o tempo máximo que permitía postergalo o dereito canónico⁷⁷. Presa que tiña pleno sentido nunha sociedade onde o falecemento dos párvulos era moi frecuente e na que, co fin de salvar a súa alma, se lles administraba canto antes este sacramento para ingresar na comunidade cristiá, podendo exercer a función de ministro, en caso de obrigada necesidade, “*hasta la gente de pueblo, así hombre como mujeres, cualquiera secta que profesen, eso sí, ni la mujer habiendo hombre, ni el seglar estando presente un clérigo, ni el clérigo delante de un sacerdote [...], si bien las parteras, que están acostumbradas a bautizar, no deben ser desechadas, si alguna vez lo administran en presencia de algún hombre, que esté menos instruido en hacer este sacramento, aunque por otra parte parezca ser oficio más propio del varón*”⁷⁸.

74. GARNOT, B., *Les prénoms populaires à Chartres au XVIIIe siècle*, “Revue historique”, 561 (1987), p. 3.

75. A este respecto véxase VOVELLE, M., *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Saint-Amand, 1973, pp. 175-180; GONZÁLEZ LOPO, D. L., *op. cit.*, pp. 166-167; AUGUSTINI, M., *Noms de baptême dans quatre paroisses de la Beauce et du Perche au XVIIe siècle*, “Population”, 2 (1989), pp. 445-451; GARNOT, B., *op. cit.*, p. 9.

76. BURGUIÈRE, A. *Un nom pour soi*, “L’Homme”, vol. 20-4 (1980), p. 27.

77. PICARD, J., *Prénoms de naissance et prénoms de baptême. Prénoms usuels. Un aspect de la mentalité religieuse rurale au XIXe siècle*, “Annales de Démographie Historique”, 1990, p. 350.

78. *Catecismo para los párrocos...*, pp. 156-157.

Se analizamos os datos obtidos para os catro períodos seleccionados apreciamos dous procesos paralelos e diacrónicos. O primeiro é o referido ao incremento de nomes compostos respecto aos simples⁷⁹: na parroquia matriz entre 1670 e 1688 só 22 dos 127 nomes estaban formados por dous termos, entre 1735 e 1750 hai un predomino absoluto dos compostos por dous, tres ou máis nomes (182 de 186), na terceira etapa, entre 1775 e 1790, isto mantense e atopamos unicamente 13 simples sobre un total de 279, mentres que, a mediados do XIX, estes volven ter importancia ascendendo a 165 sobre 312; un fenómeno idéntico detectamos no caso do anexo onde a mediados do XVIII só hai 9 antropónimos simples fronte a 175 compostos e a finais da centuria 8 sobre un total de 252 pero, entre 1835 e 1850, recuperan forza e están presentes en 105 bautismos fronte aos 111 nos que figuran os compostos. Agora ben, pensamos que este incremento non responde realmente ao acontecido nos bautismos celebrados entre 1835 e 1850, senón aos problemas formulados pola fonte neste período, xa que son nas partidas reelaboradas polo párroco Antonio María Gómez (1829-1847) onde detectamos este fenómeno, volvendo a predominar os compostos nos realizados a posteriori (1847-1850). Isto débese a que na súa vida cotiá os individuos empregaban unicamente un, ou como moito dous, dos nomes que lles foran impostos na celebración do bautismo, de aí que sexan eses os recollidos nas indagacións do presbítero. Así o demostra o feito de que nas listas de confirmación, onde se enumeran polo nome e filiación aqueles que recibiron o devandito sacramento, hai un predominio absoluto dos nomes simples cando, atendendo ás partidas de bautismo, debería existir unha preponderancia dos compostos.

Este fenómeno de composición dos nomes por dous ou máis termos foi explicado por algúns autores como consecuencia do intento de diferenciación dos sectores máis altos e influentes da sociedade que, para establecer unha distancia entre os seus fillos e os das capas máis humildes, recorreron á elección de antropónimos complexos, estendéndose esta actitude ás clases populares nun proceso de “asimilación social”⁸⁰, e, por outros, como o resultado das recomendacións feitas polas autoridades eclesiásticas para dar aos recién nados un segundo antropónimo, o dun santo avogado, co fin de que, unha vez adultos,

79. Este proceso, detectado tamén por outros investigadores, foi considerado por M. Bozon como un síntoma claro da ruptura do modelo clásico no XIX, favorecida en Francia pola Revolución Francesa xa que dende as instancias superiores se intentou modificar o sistema de nominación. Este modelo *en descomposición* caracterizábase por *l'unicité du prénom, choisi parmi un stock restreint, en general plus étroit pour les filles que pour les garçons, au sein duquel dominant nettement un très petit nome de vocables de saints*. BOZON, M., *op. cit.*, p. 86. Véxase tamén SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 325, MARTÍNEZ LÓPEZ, X. M., *op. cit.*, pp. 204-212, LARQUIÉ, C., *op. cit.*, p. 126, GARNOT, B., *op. cit.*, pp. 5-9 ou HANICOT BOURDIER, S. N., *Ensayo sobre la religiosidad de una comunidad vasca en los siglos XVIII y XIX*, “Procesos históricos. Revista Semestral de Historia, Arte y Ciencias Sociales”, 10 (2006), pp. 3-4.

80. SCHNAPPER, D., *Essai de lecture sociologique*, en DUPÂQUIER, J., BIDEAU, A., DUCREUX, M.-E. (coords.), *op. cit.*, p. 19; MARTÍNEZ LÓPEZ, X. M., *op. cit.*, p. 204. Unha moda xa detectada polos contemporáneos no século XVII e que para o francés Jean-Baptiste Thiers, segundo escribiu en 1697 no seu *Traité des superstitions qui regardent les sacrements selon l'Écriture sainte, est venue premièrement d'Italie d'où elle a passé ensuite en Espagne, de là en Allemagne, d'Allemagne en France [...] les gentilhommes sont les premiers qui ont commencé à avoir plusieurs noms. Cet abus s'est introduit ensuite dans le Tiers-État où, par une sottise vanité, on a affecté d'imposer deux noms aux enfants*. Información extraída de BURGUIÈRE, A., *op. cit.*, p. 37.

	NENOS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	65	90.3	6	8.3	1	1.4	0	0	0	0	72	100
1735-1750	3	2.7	88	79.3	19	17.1	1	0.9	0	0	111	100
1775-1790	11	7.5	91	62.3	37	25.3	6	4.1	1	0.7	146	100
1835-1850	86	49.4	74	42.5	14	8	0	0	0	0	174	100
TOTAL	165	32.8	259	51.5	71	14.1	7	1.4	1	0.2	503	100

	NENAS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	40	73	15	27.3	0	0	0	0	0	0	55	100
1735-1750	1	1.3	51	68	20	26.7	3	4	0	0	75	100
1775-1790	2	1.5	73	54.9	49	36.8	6	4.5	3	2.26	133	100
1835-1850	79	57.2	51	37	7	5.1	1	0.7	0	0	138	100
TOTAL	122	0.3	190	47.4	76	18.9	10	0.2	3	0.75	401	100

	AMBOS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	105	82.7	21	16.5	1	0.8	0	0	0	0	127	100
1735-1750	4	2.1	139	74.7	39	21	4	2.1	0	0	186	100
1775-1790	13	4.7	164	58.8	86	30.8	12	4.3	4	1.4	279	100
1835-1850	165	52.9	125	40	21	6.7	1	0.3	0	0	312	100
TOTAL	287	31.7	449	49.7	147	16.3	17	1.9	4	0.4	904	100

CADRO 11. Número de nomes por bautizado en San Cosme de Nogueirosa

puídesen encomendarse a el⁸¹. Non obstante, como teremos ocasión de ver máis adiante, as claves que explican a súa consolidación nestas parroquias e no conxunto da Europa católica non parecen ser estas; se ben é certo, no primeiro período estudado para Nogueirosa, todos os fillos de pais que levan o identificativo de don (nove casos) foron bautizados cun nome composto, aínda que non foron os únicos.

O segundo proceso é o que se refire á diversificación dos nomes ao longo dos séculos modernos, fenómeno observado por practicamente todos os investigadores que realizaron estudos onomásticos⁸², e que no caso que nos ocupa se vinculan co incremento dos compostos, sendo, de feito, os segundos nomes máis diversificados que os primeiros. As

81. HANICOT BOURDIER, S. N., op. cit., p. 4.

82. Véxase, entre outros, SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 327; VOVELLE, M., op. cit., p. 181; SOBRADO CORREA, H., *Evolución de las devociones populares en la Galicia interior del Antiguo Régimen a través de la onomástica*, "Boletín de estudios del Seminario "Fontán-Sarmiento" de hagiografía, toponimia y onomástica de Galicia", 19 (1998), p. 67 ou COLLOMP, A., *Le Nom gardé*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 54-55.

Familia, apadriñamento e onomástica na bisbarra eumesa:
 unha aproximación histórico-etnográfica (séculos XVII-XIX)

	NENOS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	7	8.5	66	80.5	9	11	0	0	0	0	82	100
1775-1790	6	4.8	77	61.1	35	27.8	7	5.6	1	0.8	126	100
1835-1850	63	51.6	51	41.8	8	6.6	0	0	0	0	122	100
TOTAL	76	23	194	58.8	52	15.8	7	2.1	1	0.3	330	100

	NENAS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	2	2	88	86.3	12	11.8	0	0	0	0	102	100
1775-1790	2	1.6	73	57.9	38	30.2	11	8.7	2	1.6	126	100
1835-1850	42	44.7	47	50	5	5.3	0	0	0	0	94	100
TOTAL	46	14.3	208	64.6	55	17.1	11	3.4	2	0.6	322	100

	AMBOS											
	1		2		3		4		5 e +		TOTAL	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	9	4.9	154	83.7	21	11.4	0	0	0	0	184	100
1775-1790	8	3.2	150	59.5	73	29	18	7.1	3	1.2	252	100
1835-1850	105	48.6	98	45.4	13	6	0	0	0	0	216	100
TOTAL	122	18.71	402	61.7	107	16.4	18	2.8	3	0.5	652	100

CADRO 12. Número de nomes por bautizado en San Martiño de Andrade

cifras son claras a este respecto: en Nogueirosa o conxunto dos nomes masculinos ampliouse considerabelmente entre mediados do XVII e mediados do XIX, sendo o total de 88 e a súa distribución para cada período de 28, 44, 61 e 37, (cifra, esta última, que responde á redución dos antropónimos compostos); pola súa parte o grupo de nomes femininos, menor que os anteriores pois ascendían a 72, sufriu un fenómeno similar e pasou dunha variedade de 23 en 1670/88, a 32 en 1735/50, 47 en 1775/90 e 37 en 1835-1850. Polo que respecta a Andrade detectamos un elemento singular como é a maior variedade de nomes para nenas que para nenos, un feito bastante infrecuente nos estudos coñecidos. Á marxe disto, os números móstrannos unha realidade moi similar á da súa matriz: dos 59 antropónimos masculinos atopados en total, 27 foron empregados a mediados do XVIII, 49 en 1775/90 e 25 en 1835/50, mentres que dos 70 femininos, 29 rexistráronse en 1735/50, 60 a finais da centuria e 28 nas décadas centrais da seguinte. Malia iso, hai un grupo reducido de nomes, xeralmente catro ou cinco, identificados cun santo de gran devoción na parroquia e, en ocasións, no conxunto da cristiandade, que estiveron presentes na maioría das partidas de bautismo.

Entrando xa na análise pormenorizada dos resultados obtidos, recollidos nos cadros e gráficas presentados a continuación⁸³, observamos como, ao longo dos dous séculos, os nomes de Antonio, para os homes, e María, para as mulleres⁸⁴, foron os máis utilizados polas familias de ambas as dúas parroquias no bautismo dos seus fillos. No caso de Nogueirosa, entre os nenos, ademais de Antonio, atopámonos cun predominio dos bautizados denominados José, cuxa importancia vai en aumento co paso do tempo, Andrés, que sofre un proceso inverso ao do esposo da Virxe, Juan, Francisco ou Manuel. Pola súa parte, entre as bautizadas, coa excepción de María e a pesar das reticencias difundidas a partir de Trento a feminizar (ou masculinizar) os nomes⁸⁵, os antropónimos máis utilizados son todos adaptacións dos máis relevantes e frecuentes entre os varóns, referímonos a Antonia, Andrea, Josefa, Juana e Francisca, que seguen procesos de evolución similares aos dos nenos.

Un dos fenómenos máis destacábeis é a utilización de Antonio, que está presente, tanto na súa versión masculina coma na feminina, no 31,97% do total de bautizados, como nome secundario. De feito, no caso dos nenos, das 191 veces en que se utiliza só en 25 ocasións é o nome principal (13,08%), mentres que no das nenas, sobre o total de 98 nomes de pia nos que está presentes, unicamente ocupa a primeira posición en 14 partidas (14,28%). Esta condición diferénciao dos outros nomes que, aínda que ás veces ocupan un lugar secundario, con frecuencia adoitan ser o prioritario (María no 77,72% dos casos, José no 69,66%, Josefa no 51,66%, Andrés no 74,66%, Andrea no 40%, Juan no 86,57%, Juana no 46,93%, Francisco no 61,81% e Francisca no 35,71%⁸⁶).

A proximidade entre ambas as dúas parroquias non impide que existan diferenzas destacábeis na elección dos nomes. En Andrade, no concernte aos nenos, atopamos que José ocupa o segundo posto pero, a mediados do XIX, chegou a desbancar a Antonio da súa posición prioritaria. A gran distancia destes, Domingo, que non lograra consolidarse no grupo dos nomes máis frecuentes en Nogueirosa, situouse no terceiro lugar do *ranking*, aínda que foi perdendo importancia paulatinamente en favor de Juan ou Manuel. Entre as nenas acontece un fenómeno similar ao que viramos para a freguesía matriz: tras María, que é o nome máis empregado entre mediados do XVIII e do XIX, atopámonos que, entre os preferidos, só hai antropónimos masculinos feminizados. Desta forma, Antonia vai

83. As porcentaxes ofrecidas nos cadros indican o número de bautizados en cuxa partida aparece rexistrado ese nome pero non hai unha identificación entre os tantos por cento e o total de neófitos. Isto débese a que, ante a importancia que os compostos teñen nesta parroquia, decidimos individualizalos para ver a transcendencia real de cada un deles.

84. Non é infrecuente atopar o nome de María nos compostos masculinos. De feito do total das 193 veces en que foi contabilizado na parroquia matriz en 28 ocasións (14,5%) pertence a homes, mentres que no anexo das 181, en 15 (8,3%) forma parte dun composto masculino.

85. AUGUSTINI, M., *op. cit.*, p. 445.

86. As porcentaxes no caso das mulleres son sensibelmente inferiores debido á importancia do nome de María, o cal ocupa, na maior parte dos casos, a posición inicial. O mesmo acontecerá no caso de Andrade.

Familia, apadriñamento e onomástica na bisbarra eumesa:
 unha aproximación histórico-etnográfica (séculos XVII-XIX)

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARIA	38.18	ANTONIO	18.05
	ANTONIA	10.9	JUAN	11.11
	DOMINGA	10.9	FRANCISCO	9.72
	ISABEL	7.27	PEDRO	9.72
	PASCUA	7	ANDRES	8.3
TOTAL BAUTIZADOS	55		72	
TOTAL NOMES	23		28	

CADRO 13. Nomes máis frecuentes en Nogueirosa entre 1670 e 1688

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARIA	52	ANTONIO	59.4
	ANDREA	32	ANDRES	20.7
	ANTONIA	30.6	FRANCISCO	13.5
	FRANCISCA	16	JUAN	13.5
	JUANA	16	DOMINGO	11.71
TOTAL BAUTIZADOS	75		111	
TOTAL NOMES	32		44	

CADRO 14. Nomes máis frecuentes en Nogueirosa entre 1735-1750

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARIA	70.67	ANTONIO	43.15
	ANTONIA	25.56	JOSE	16.43
	ANDREA	19.55	JUAN	14.38
	JOSEFA	19.55	PEDRO	14.38
	JUANA	17.29	ANDRES	13.69
TOTAL BAUTIZADOS	133		146	
TOTAL NOMES	47		61	

CADRO 15. Nomes máis frecuentes en Nogueirosa entre 1775-1790

conservar a segunda posición, por diante de Josefa, que gaña importancia aínda que non tanto como a súa versión masculina, Andrea, que ve reducida a súa presenza nas partidas, e Francisca.

Igual que acontecía no caso anterior, Antonio foi empregado fundamentalmente como nome secundario, aparecendo como principal unicamente en 15 ocasións de 178

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARIA	28.26	ANTONIO	28.16
	ANTONIA	25.36	JOSE	27.05
	JOSEFA	17.39	MANUEL	19.54
	FRANCISCA	10.86	JUAN	13.21
	JUANA	10.14	FRANCISCO	9.77
TOTAL BAUTIZADOS	138		174	
TOTAL NOMES	37		37	

CADRO 16. Nomes más frecuentes en Nogueirosa entre 1835-1850

	NOMBRES FEMENINOS	%	NOMBRES MASCULINOS	%
	MARIA	48.12	ANTONIO	37.97
	ANTONIA	24.43	JOSE	17.69
	ANDREA	16.2	ANDRES	14.91
	JOSEFA	14.96	JUAN	13.32
	JUANA	12.21	FRANCISCO	10.93
TOTAL BAUTIZADOS	401		503	
TOTAL NOMBRES	72		88	

CADRO 17. Nomes más frecuentes en Nogueirosa entre 1678-1850

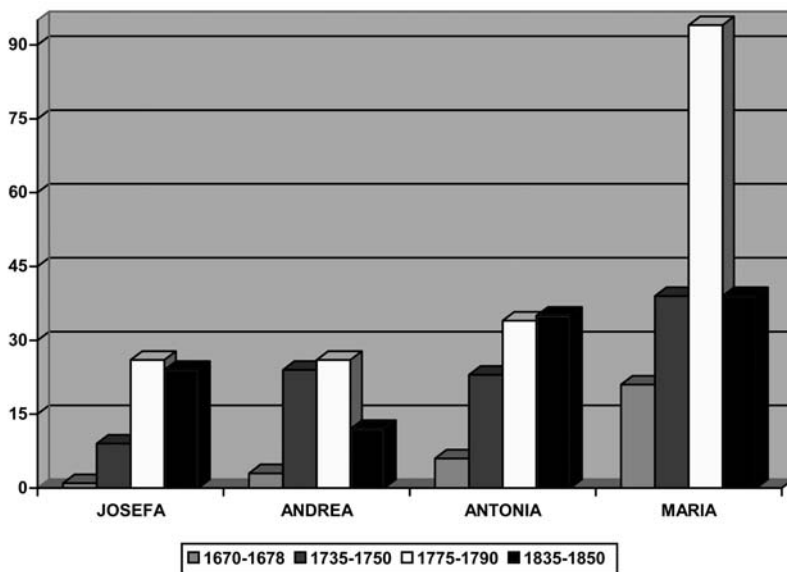

GRÁFICO 1. Nomes femininos más frecuentes en Nogueirosa (1678-1835)

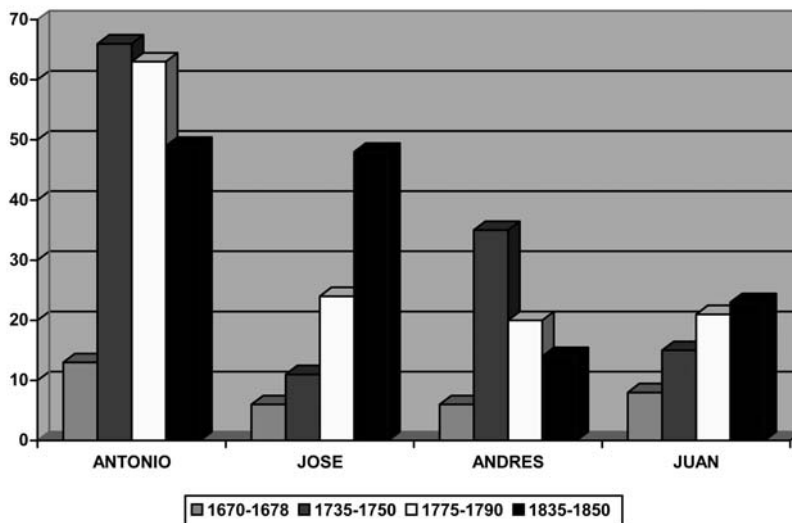

GRÁFICO 2. Nomes masculinos máis frecuentes en Nogueirosa (1678-1835)

(8,4%) entre os homes e en 7 de 104 (6,7%) entre as mulleres, mentres que o resto dos antropónimos adoitaba ocupar, na maioría das ocasións, o lugar prioritario, a excepción de Andrea que só aparece nesta posición no 15,38% dos bautismos (María no 77,12% dos casos, José no 72,86%, Josefa no 48,44%, Domingo no 78,57%, Francisca no 45,1% e Juan no 84,21%).

Non é de estrañar, polo tanto, á vista destes resultados, que os nomes compostos máis importantes fosen Andrés Antonio (16), José Antonio (14) e Francisco Antonio (12) para os homes e María Antonia (14), María Andrea (11) e María Nicolasa (11) para as mulleres no caso de Nogueirosa; mentres que no de Andrade foron Domingo Antonio (21), José Antonio (13), Andrés Antonio (11) os máis elixidos entre os homes e María Antonia (17), María Josefa (16), María Andrea (13) e Josefa Antonia (13) os preferidos entre as femias.

Non quixeramos concluír este apartado sen referirnos moi brevemente a unha cuestión dificilmente mesurable pero de enorme interese historiográfico como é a do idioma. Malia que a maior parte da poboación utilizaba o galego como lingua falada, sendo, en moitas ocasións, a única coñecida, os nomes aparecen escritos nas partidas de bautismo en castelán, o que nos leva a formularnos se no día a día os veciños destas parroquias se sentían identificados con eles ou se, no seu defecto, na vida cotiá empregaban a versión en galego⁸⁷.

87. Unha reflexión similar fórmulase M. Segalen para unha rexión da Bretaña francesa, o Pays Bigouden, onde todos os documentos oficiais estaban escritos en francés pero os nomes, apelidos e alcumes empregábanse de cotío en bretón. Véxase SEGALÉN, M., *Le Nom caché*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 63-76.

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARÍA	57.84	ANTONIO	80.49
	ANTONIA	41.18	DOMINGO	28.05
	JOSEFA	15.69	JOSÉ	9.76
	ANDREA	14.7	PEDRO	8.54
	JUANA/DOMINGA	10.78	ANDRÉS	7.32
TOTAL BAUTIZADOS	102		82	
TOTAL NOMES	29		27	

CADRO 18. Nomes máis frecuentes en Andrade entre 1735-1750

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARÍA	69.05	ANTONIO	68.8
	ANTONIA	28.57	JOSÉ	21.6
	JOSEFA	19.05	PEDRO	14.4
	ANDREA	13.49	FRANCISCO	12.8
	FRANCISCA	11.9	DOMINGO/JUAN	10.4
TOTAL BAUTIZADOS	126		125	
TOTAL NOMES	60		49	

CADRO 19. Nomes máis frecuentes en Andrade entre 1775-1790

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARÍA	37.23	JOSÉ	28.92
	ANTONIA	27.66	ANTONIO	21.49
	JOSEFA	25.53	MANUEL	16.53
	MANUELA	13.83	JUAN	16.53
	FRANCISCA	11.7	ANDRÉS	14.05
TOTAL BAUTIZADOS	94		121	
TOTAL NOMES	28		25	

CADRO 20. Nomes máis frecuentes en Andrade entre 1835-1850

	NOMES FEMININOS	%	NOMES MASCULINOS	%
	MARÍA	56.21	ANTONIO	54.27
	ANTONIA	32.3	JOSÉ	21.34
	JOSEFA	7.45	DOMINGO	12.8
	ANDREA	12.11	JUAN	11.58
	FRANCISCA	10.87	MANUEL/ANDRÉS	10.36
TOTAL BAUTIZADOS	322		328	
TOTAL NOMES	70		59	

CADRO 21. Nomes máis frecuentes en Andrade entre 1735-1850

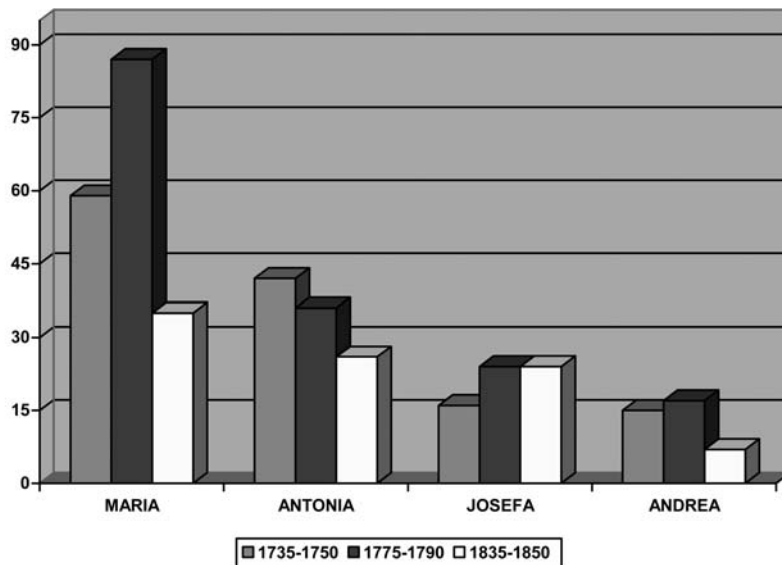

GRÁFICO 3. Nomes masculinos máis frecuentes en Nogueirosa (1678-1835)

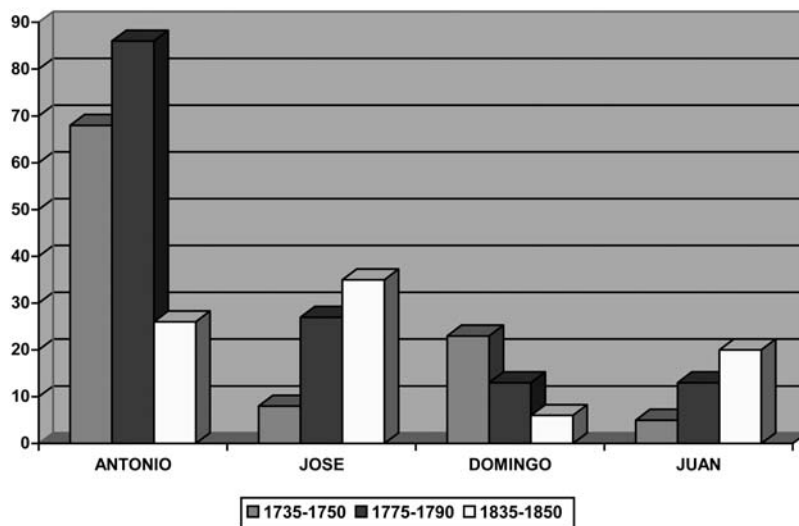

GRÁFICO 4. Nomes masculinos máis frecuentes en Nogueirosa (1678-1835)

3.2 A elección do nome de pía

3.2.1 O peso da tradición: o parentesco carnal e o espiritual

A atribución do nome ao recém nacido converteuse no acto central do bautismo, rito que supoñía a súa entrada na comunidade cristiá, pero a súa elección non era o resultado dunha decisión libre senón que estaba sometida ao cumprimento de toda unha serie de regras sociais⁸⁸. Se ben é certo que a pegada relixiosa tiña unha importancia determinante, non foi o único elemento a ter en conta; existía todo un conxunto de factores que axudan a explicar o porqué da presenza de determinados nomes ou cales son as influencias ás que se vían sometidos os pais na imposición dos antropónimos á súa descendencia.

Xunto á influencia relixiosa pódense apreciar na bisbarra eumesa, como no resto do orbe católico, unha serie de factores ou, se aplicamos o termo empregado por Muriel Augustini, de poderes⁸⁹, entre os que destacan o familiar, o rexional⁹⁰ ou outros, como a festividade celebrada o día do natalicio. Deixando a un lado o factor relixioso, que será tratado detidamente no seguinte apartado, a pegada máis determinante na elección dos nomes dos bautizados no Antigo Réxime foi a familiar e, dentro dela, a dos padriños. A relevancia deste factor deriva da consideración do nome como un indicador familiar, case ao mesmo nivel que o apelido, até tal punto que investigadores como A. Burguière, J. Boutier ou L. Perouas o definen como *un patrimoine familial symbolique dont la transmission suit les mêmes règles que celle des biens réels*⁹¹, razón que explicaría por que a transmisión de nomes de pais, padriños e avós a fillos foi tan frecuente e tan importante.

Os padriños, pais espirituais do neófito, encargados, tal e como vimos que se lles advertía durante a celebración do sacramento, de garantir a súa adhesión á fe, adquiriron, sen dúbida, un papel fundamental nesta bisbarra, ao ser eles os que elixían e, en moitos casos, transmitían o seu nome ao recém ingresado na comunidade de fieis. A elección dos padriños podía responder a diversas razóns aínda que, no período que nos ocupa, adoítaban ser ben parentes próximos do neno (avós, tíos), ben persoas do seu ámbito social, recorrendo ao *compadrazgo* como medio para reforzar unha rede de alianzas⁹², ou ben persoas de certo prestixio social como o cura párroco ou o escribán público de Pontedeume, ao que atopamos asistindo en varias ocasións como padriño. Exemplificador é o caso de Pedro Ramón Mesía, ao que xa aludimos cando estudamos a institución do apadriñamen-

88. BOZON, M., op. cit., pp. 86-87.

89. AUGUSTINI, M., op. cit., p. 447.

90. GARNOT, B., op. cit., p. 9.

91. Véxase AUGUSTINI, M., op. cit., p. 448 e BURGUIÈRE, A., *Prenoms et parenté*, en DUPÂQUIER, J., BIDEAU, A., DUCREAU, M.-E. (coords.), op. cit., 29.

92. Véxase o apartado referente ao apadriñamento e o breve, pero enormemente interesante, artigo de Muriel Augustini ao que se fixo referencia con anterioridade.

to, párroco en exercicio entre 1777 e 1783 e a quen era moi frecuente encontrar de padriño xunto a unha muller chamada Margarita, veciña de Centroña, que debía asistir a aquelas súas tarefas. Nos trece casos en que exerceu de padriño impuxo ao bautizado os dous (8 ocasións) ou, polo menos, un (5) dos seus nomes, feminizados no caso de que fosen nenas. É máis, o nome de Pedro cuxa utilización por parte dos fregueses foi bastante escasa en todo o período estudado, ascendeu considerabelmente nesta época, especialmente na súa versión feminina, Petra, que pasou de non ser empregada até entón a atoparse en 14 bautismos en Nogueirosa e 11 en Andrade entre 1775 e 1790. No caso dos varóns este nome fora utilizado en 7 ocasións entre 1670-1688, 7 en cada parroquia entre 1735 e 1750, ascendendo a 21 en Nogueirosa e a 18 en Andrade no tempo do seu reitorado e reducíndose a 7 e 4, respectivamente, entre 1835 e 1850.

O resultado das análises realizadas non deixa lugar a dúbidas acerca do peso da tradición familiar xa que, tras realizar procuras sistemáticas co fin de encontrar as coincidencias existentes entre os nomes de cada un dos bautizados cos dos seus pais, padriños e avós, tanto paternos como maternos⁹³, atopámonos en Nogueirosa con 210 casos (23,2%) nos que os pais transmiten o seu nome aos seus fillos, 158 (26,7%) nos que son os avós⁹⁴ os transmisores e 612 (67,7%) en que son os padriños os que imponen o seu antropónimo ao bautizado. No que atinxe a Andrade a situación é idéntica, detectamos 181 (27,8%) bautizados que levan o nome de, polo menos, un dos seus proxenitores, 148 (31,7%) o dos avós e 482 (74,1%) o dos titores espirituais⁹⁵. Non obstante, debemos ter en conta que estes datos non están completos e a súa incidencia real foi máis numerosa dado que, en moitas ocasións, se feminizaron ou masculinizaron os nomes dos padriños en función do sexo do neonato e se os padriños se chamaban, por exemplo, Cosme e Francisca, o bautizado será Cosme Francisco, ou no caso de Juan e Antonia, a nena será Juana Antonia.

Por outro lado é necesario sinalar que os nomes compostos, tan frecuentes nesta bisbarra, permiten que o neno herde a un tempo os nomes dos seus padriños, dos seus pais e, mesmo, dos seus avós, sendo esta a causa que, cremos, explica, se non o xurdimento, si a expansión deste fenómeno⁹⁶. Un exemplo témolo en María Nicolasa Antonia Susana Petronila, bautizada en Andrade o 3 de xaneiro de 1780, filla de Antonio e María e afilla-

93. A abundancia de antropónimos compostos obrigou a complicar esta tarefa buscando as coincidencias que puidesen existir non só no primeiro nome senón en todos os que o formaban.

94. Teñamos en conta que as cifras dos avós só as coñecemos con posterioridade a 1775, polo que a porcentaxe se refire aos dous últimos períodos.

95. Nalgunhas rexións, como Portugaleta, os padriños son importantes na transmisión do nome aos seus fillos espirituais pero non alcanzan a relevancia que teñen na bisbarra estudada. Non obstante, noutras zonas como Murcia, analizada por F. Chacón no XVI e XVII, non parece existir unha forte influencia por parte destes. Véxase HANICOT BOURDIER, S. N., op. cit., p. 5 e CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Identidad y parentescos*,..., p. 48.

96. Este fenómeno tamén é detectado noutras investigacións como a realizada en Santa Columba de Louros. Véxase MARTÍNEZ LÓPEZ, X. M., op. cit., p. 209.

da de Nicolás e Susana. As vantaxes da atribución de varios antropónimos a un neófito resultan, pois, evidentes: permite, en termos de crenzas relixiosas, incrementar a protección pero, sobre todo, estender os significados e ampliar as intencións, ademais de compaxinar os gustos persoais, as obrigas familiares, as tradicións e as devocións⁹⁷.

Como adiantabamos no caso dos padriños, a medida que aumenta a súa elección no seo familiar, incrementábase a atribución do seu nome aos neófitos e, igualmente, acontece no caso dos pais e avós que, co paso do tempo e a consolidación dos compostos, fanse máis presentes na transmisión dos antropónimos, o cal, a falta doutros estudos que acaben de botar luz sobre esta cuestión, fai preguntarnos se, como xa sinalaron algúns investigadores, este ben simbólico, que forma parte do patrimonio familiar, emprega os mesmos mecanismos de sucesión e herdanza que as posesións materiais.

A cuestión rexional non resulta tampouco un tema banal aínda que no caso que nos ocupa non parece ter gran relevancia. Algunhas variables confirman esta teoría: en primeiro lugar, a escasa utilización dos santos da parroquia –Cosme só aparece en nove ocasións e Martín en catro– ou de Santiago, patrón de Pontedeume e apóstolo de grande influencia en Galicia debido ao culto xacobeo, que só aparece unha vez en Andrade; esta ausencia, estendida a todo o territorio galego, pode deberse, segundo Domingo L. González Lopo, aos conflitos que o pagamento do Voto de Santiago provocou durante os séculos XVII e XVIII⁹⁸. Así mesmo as advocacións das ermidas máis importantes da bisbarra tampouco deixaron a súa pegada na onomástica como se pode observar no caso de San Miguel de

	NOME PADRIÑO		N. PADRIÑO FEMINIZ.		NOME MADRIÑA		N. MADRIÑA MASCULINIZ.		NOME AMBOS		TOTAL		TOTAL BAUTIZ.	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1673-1688	15	11.8	3	2.4	15	11.8	1	0.8	2	1.6	36	28.3	127	100
1735-1750	69	37.1	8	4.3	36	19.3	7	3.8	30	16.1	150	80.6	186	100
1775-1790	72	25.8	18	6.4	33	11.8	10	3.6	126	45.2	259	92.8	279	100
1835-1850	81	26	26	8.3	72	23.1	28	9	61	19.5	268	85.9	312	100
TOTAL	237	26.2	55	6.1	156	17.3	46	5.1	219	24.2	713	78.9	904	100

CADRO 22. Coincidencia entre nomes de padriños e bautizados en San Cosme de Nogueirosa

97. Véxase KAPLISCH-ZUBER, C., *Constitutions et variations temporelles des stocks de prénoms*, en DUPÁQUIER, J., BIDEAU, A., DUCREUX, M.-E. (coords.), *op. cit.*, p. 42 e COLLOMP, A., *op. cit.*, p. 55.

98. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas en la Galicia Moderna. (Siglos XVI-XVIII)*, en AA.VV., *Galicia Renace*, Santiago de Compostela, 1997, p. 299.

Familia, apadriñamento e onomástica na bisbarra eumesa:
 unha aproximación histórico-etnográfica (séculos XVII-XIX)

	NOME PADRIÑO		N. PADRIÑO FEMINIZ.		NOME MADRIÑA		N. MADRIÑA MASCULINIZ.		NOME AMBOS		TOTAL		TOTAL BAUTIZ.	
	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%	Nº	%
1735-1750	58	31.5	15	8.1	50	27.2	3	1.6	22	12	148	80.4	184	100
1775-1790	71	28.3	15	6	50	19.9	10	4	75	29.9	221	88	251	100
1835-1850	63	29.3	12	5.6	47	21.9	15	7	46	21.4	183	85.1	215	100
TOTAL	192	29.5	42	6.5	147	22.6	28	4.3	143	22	553	84.9	650	100

CADRO 23. Coincidencia entre nomes de padriños e bautizados en San Martiño de Andrade

Breamo, cuxa romaría aínda hoxe continúa atraendo un gran número de xente co fin de bicar a súa imaxe, pero cuxo nome só é utilizado en 20 ocasións en total. Parece, pois, que as influencias zonais ou rexionais son pouco relevantes en comparación coa difusión doutro tipo de nomes vinculados ás devocións populares promovidas no tempo da Contrarreforma⁹⁹.

Xunto a estes factores que podemos considerar os máis influentes, debemos prestar atención a outros elementos que, dun modo máis ocasional, tiveron tamén a súa relevancia na elección dos nomes e, especialmente, aqueles que se refiren ás coincidencias co calendario litúrxico e o santoral. Na bisbarra eumesa non pareceu ter na decisión dos nomes unha gran influencia a festividade do día de nacemento ou do bautismo, sendo poucos os recién nados en que coincide o seu nome co do santo. Un dos máis significativos é o caso dun neno abandonado quen, bautizado o 28 de outubro de 1682, festividade de san Simón, recibiu ese nome. Máis peso teñen, sen dúbida, as grandes celebracións relixiosas como Epifanía ou Pascua: das 38 veces en que se rexistra o nome de Pascua (14 para varóns e 24 para mulleres) observamos que en 13 ocasións coincide coa Semana Santa. Así mesmo nos atopamos con Melchores, Gaspares e Baltasares os días 5 e 6 de xaneiro, sendo o caso máis significativo o de dous irmáns, bautizados o 7 de xaneiro de 1737 en Nogueirosa, aínda que nados a véspera, e chamados Domingo Melchor e Andrés Baltasar. Outro tipo de influencias como podían ser os nomes históricos ou de personaxes políticos relevantes non tiveron incidencia ningunha nesta parroquia.

99. É este un fenómeno xeneralizado en toda Galicia. Véxase SAAVEDRA FERÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 327. Para C. Kaplisch-Zuber isto débese a que, a partir de Trento, se promoven santos universais fronte a outros locais e rexionais, como os patróns parroquiais. KAPLISCH-ZUBER, C., *op. cit.*, p. 42.

3.2.2 O peso da relixión: as devocións populares en San Cosme de Nogueirosa e San Martiño de Andrade

As devocións populares¹⁰⁰ foron obxecto de especial atención polas autoridades¹⁰¹ que intentaron non só levar ao cabo unha depuración e un control dos cultos, de marcado carácter local, senón tamén homoxeneizar estas crenzas dende o poder¹⁰², instaurando un modelo de relixiosidade oficial e universal do que se desterrasen prácticas pagás e pouco ortodoxas. Os múltiples instrumentos utilizados para controlar e dirixir estas devocións (sermóns, formación do clero, ensinanza da doutrina, reforma das ordes relixiosas, confrarías, misións populares, etc.)¹⁰³ modificaron, aínda que non radicalmente, a relixiosidade dos fieis e tiveron unha importante repercusión na elección dos nomes pois, como veremos para o caso de Nogueirosa e Andrade, vanse impoñer aqueles vinculados ben ás ordes relixiosas máis populares, como os franciscanos en territorio galego, ben ás novas devocións fomentadas pola Igrexa postridentina¹⁰⁴. Non obstante, e sen menosprezar a importancia desta reforma, é necesario destacar, por unha parte, que determinadas prácticas ou crenzas anteriores ao Concilio permaneceron ben arraigadas na mentalidade e na vida cotiá dos galegos no Antigo Réxime¹⁰⁵; e, por outra, que existiron determinadas devocións con grande raizame popular que non quedaron rexistradas na onomástica¹⁰⁶; de aí que sexa

100. Para poder coñecer o conxunto de devocións imperantes nesta parroquia é moi importante enmarcala na súa bisbarra pois, como vimos, as redes de parentesco e veciñanza se estendían ás freguesías circundantes, pertencentes ou non ao mesmo concello, especialmente, Doroña, Breamo, Andrade, Centroña, Grandal, Vilar, Ombre, Boebre, Limodre, Porto e Pontedeume. Tanto na vila coma nos pobos dos arredores celebrábanse, e aínda hoxe continúan facéndoo, determinadas festas e romarías moi concorridas e que, en moitas ocasións, eran demostrativas da veneración que se tiña a determinados santos. Entre elas, destacan: a festa do patrón en Nogueirosa; o Espírito Santo en Ombre (o luns de Pentecostés); San Pedro e Santa Margarida en Vilar; San Miguel, festexado o 8 de maio e o 29 de setembro, en Breamo; a Ascensión, a Virxe do Carme, a Asunción de Nosa Señora e San Roque en Centroña; Santo Andrés e Santo Estevo en Cabanas; San Lorenzo en Laraxe, Santa Eulalia en Limodre; a Virxe das Neves na Capela; San Ramón en Doroña; A Nosa Señora de Cela en Monfero; San Bartolomeu en Bañobre; San Martiño en Porto; e, entre as máis importantes as que tiñan lugar na vila, a Virxe das Virtudes (solo dende comezos do XIX), que tiña fama de milagrosa en toda a bisbarra, a Semana Santa, o Corpus e a súa Oitava, San Nicolás de Tolentino, moi popular porque se lle atribúe o milagre de tranquilizar o incendio que asolou ao pobo o 11 de agosto de 1607, a Inmaculada Concepción e a Comemoración dos Fieis Defuntos. Distintas congregacións relixiosas estiveron tamén asentadas na zona aínda que a mediados do Oitocentos non había ningún convento no conxunto das freguesías da xurisdición. Nos séculos modernos, especial importancia tiveron os Agostiños, que, grazas a Fernando de Andrade, fundaron un convento de gran influencia en Pontedeume. Entre os mosteiros destacaron o de Caaveiro, que, aínda que de orixe beneditino, estivo até o seu abandono rexido pola orde de santo Agustíño, e o de Monfero, primeiro habitado por monxes negros pero que coa reforma pasou aos brancos. Así mesmo cabe destacar que unha parte importante das terras de Nogueirosa, que estaban aforadas na súa maioría, pertencían ao Mosteiro de Sobrado.

101. Véxase GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 290.

102. FERNÁNDEZ CORTIZO, C., *Los misioneros populares y la devoción del Rosario de Nuestra Señora en Galicia (siglos XVI-XVII)*, en ROMANÍ MARTÍNEZ, M., NOVOA GÓMEZ, M. A. (eds.), *Homenaje a José García Oro*, Santiago de Compostela, 2002, p. 155.

103. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 290.

104. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *De bárbaros a devotos: la reforma tridentina en Galicia (1550-1750)*, en AMORES CARREDANO, J. B. (coord.), *Religión, herejías y revueltas sociales en Europa e América*, Bilbao, 2008, p. 170.

105. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 303; LÓPEZ LÓPEZ, R. J., *Religiosidad popular en Galicia durante el Antiguo Régimen*, en AA.VV., *O Feito Relixioso...*, p. 111.

106. SOBRADO CORREA, H., *Evolución de las devociones populares en la Galicia interior del Antiguo Régimen a través de la onomástica*, "Boletín de estudios del Seminario "Fontán-Sarmiento" de hagiografía, toponimia y onomástica de Galicia", 19 (1998), p. 69.

necesario compaxinar esta análise coa doutras variables como son as esmolos, as confrarías, as misas, as mencións en mandas testamentarias, etc.¹⁰⁷.

Unha vez analizado o peso que as tradicións familiares e rexionais tiveron na imposición dos nomes aos neófitos, resta preguntarnos cal foi a incidencia real do poder relixioso ou ben, formulando a cuestión dende outro punto de vista, até que punto estas eleccións reflicten as devocións imperantes entre a comunidade parroquial. A resposta, como veremos, parece clara. Dos 160 antropolónimos diferentes que foron utilizados polos veciños de Nogueirosa entre 1678 e 1850, oito deles representan o 49,38% sobre o total de nomes de bautizados rexistrados nas 904 partidas¹⁰⁸. Pola súa banda, en Andrade, das 129 variables empregadas entre 1735 e 1850, nove delas supoñen o 54,57%. Non é casualidade que estes fosen María, Antonio, Antonia, Andrea, José, Josefa e Juan en ambas as dúas, ademais de Andrés na matriz e Domingo no anexo, é dicir, os pertencentes a algúns dos santos máis venerados en época moderna no mundo católico.

É por iso que podemos afirmar que o estudo da onomástica empregada nestas parroquias dende finais do XVII até mediados do XIX demostra a existencia dunha serie de continuidades e cambios nas eleccións dos nomes que, en boa medida, responden e reflicten o dinámico e complexo mundo das devocións populares no seo da relixiosidade contrarreformista e que se exemplifican nas figuras de santo Antonio, santo con gran tradición e raizame popular dende a baixa Idade Media¹⁰⁹, e san Xosé, cuxo culto foi potenciado polas elites eclesiásticas postridentinas como exemplo de modelo paterno.

Un dos fenómenos máis rechamantes é que os nomes máis utilizados, a excepción do da Virxe, son propios de santos que no caso das mulleres foron feminizados. A influencia de santas parece, polo tanto, de menor importancia, sendo santa Catalina e santa Ana en Nogueirosa, con presenza en nove partidas cada unha, as que aparecen con máis frecuencia, aínda que, se atendemos á súa evolución diacrónica, observamos que na primeira metade do XIX tenden a desaparecer, mentres que, en Andrade, santa Lucía e santa Rosa, con oito e seis rexistros respectivamente, son as máis elixidas. A figura da nai de Xesús, cuxo culto foi potenciado polo Concilio tridentino como intercesora para a salvación e que se converteu para os campesiños nun personaxe próximo e moi presente na súa

107. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *De bárbaros a devotos...*, p. 167.

108. Atopar que un número reducido de nomes acapara gran parte dos do conxunto de bautizados, a pesar da diversificación que van sufrir en época moderna, é un fenómeno frecuente que xa foi posto de manifesto para outras zonas de Galicia, Castela, Portugal ou Francia. Véxase SOBRADO CORREA, H., *Evolución de las devociones populares...*, pp. 65-68; PEREIRA FERNÁNDEZ, X. M., *A Pontevedra de Felipe II*, Valga, 2000, p. 109; SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, pp. 324-327; LARQUIÉ, C., *op. cit.*, pp. 129-133; MOLINIÉ-BERTRAND, A., *Au siècle d'or l'Espagne et ses hommes. La population du Royaume de Castille au XVIe siècle*, París, 1985, pp. 325-327; SIMAS BETANCOURT AMORIM, M. N., *Rebordões e a sua população nos séculos XVII e XVIII (estudio demográfico)*, Lisboa, 1973, pp. 55-56; GARNOT, B., *op. cit.*, pp. 5-8.

109. SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 330.

vida cotiá¹¹⁰, protagoniza o segundo fenómeno a destacar no referente aos nomes femininos, non tanto pola súa utilización, universalmente estendida a toda a cristiandade en todos os territorios analizados e en calquera momento de época moderna ocupa sempre o primeiro lugar a grande distancia das seguintes¹¹¹, senón pola escasa importancia que na onomástica adquiren as súas diversas advocacións, xeneralizadas ao longo dos séculos modernos, especialmente a Virxe do Rosario, difundida grazas ao labor dos dominicos, a Inmaculada Concepción, ou, xa a finais do XVIII, a Virxe do Carme ou a das Dores, popularizada pola Orde dos Servos de María¹¹², cuxos nomes si se foron estendendo dende a primeira década do XIX noutros lugares de Galicia como o bispado de Tui¹¹³. De feito nestas parroquias atopámonos unicamente con catro Carmenes, catro Concepciones, doce Dolores, unha Esperanza e unha Rosario, todas elas rexistradas a partir do último terzo do XVIII, fronte ás 374 veces en que aparece María que, se ben é certo, perde importancia na primeira metade do XIX, continúa sendo o nome feminino preponderante.

Deixando a un lado a relevancia e influencia xeneralizada e indiscutíbel do culto á Virxe, nas partidas de bautismo destas parroquias existe un predominio case absoluto de nomes de santos vinculados, por un lado, ás ordes mendicantes de orixe medieval, especialmente, a franciscana, e, por outro, aos Evanxeos, cuxa difusión se produciu a partir de 1563 polo interese, xa mencionado, da xerarquía eclesiástica de establecer as diferenzas cos protestantes. Aínda que san Francisco e santo Domingo tiveron unha relevancia notábel na onomástica desta bisbarra, o franciscano san Antonio é, sen dúbida, o exemplo paradigmático da influencia das ordes mendicantes, posto que o seu nome estivo presente no 31,96% dos rexistros (no 37, 97% das masculinas e no 24,43% das femininas) de Nogueirosa e no 43,38% (54,27% e 32, 30%, respectivamente) dos de Andrade.

A preponderancia de santo Antonio resulta de extraordinario interese xa que nela conflúen tres fenómenos distintos que reflicten os diversos mecanismos e dinámicas que inciden na onomástica. En primeiro lugar, responde á extraordinaria popularidade e influencia que a orde tivo en Galicia, onde dispuxo de 24 conventos, fundados en dúas ondatas e nos que, á altura de 1808, tiñan acollidos 1017 frades¹¹⁴; relevancia reflectida

110. SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 330.

111. Só nos atopamos cunha excepción en Marsella onde predomina o nome da nai da virxe, santa Ana, véxase VOVELLE, M., *op. cit.*, pp. 179-180. Para Lugo véxase SOBRADO CORREA, H., "Evolución de las devociones populares...", pp. 65-68 e SOBRADO CORREA, H., *Las Tierras de Lugo...*, p. 534; para Ourense, SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 324; para Pontevedra, PEREIRA FERNÁNDEZ, X. M., *op. cit.*, p. 109; para Castela, MOLINIÉ-BERTRAND, A., *op. cit.*; para Salamanca, SAUGNIEUX, J., *Cultures populaires et cultures savantes en Espagne: du moyen age aux lumières*, París, 1982, p. 118; para Madrid, LARQUIÉ, C., *op. cit.*, pp. 129-130; para Rebordãos, SIMAS BETANCOURT AMORIM, M. N., *op. cit.*; para distintas zonas de Francia, GARNOT, B., *op. cit.*, p. 5 e AUGUSTINI, M., *op. cit.*, pp. 445.

112. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 302 e GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Onomástica y devoción...*, pp. 169-170.

113. *Ibidem*, pp. 179-180.

114. REY CASTELAO, O., *op. cit.*, p. 92.

non só na onomástica senón tamén noutras decisións cruciais da vida dos individuos como a morte, sendo o seu hábito o elixido como mortalla en boa parte dos testamentos¹¹⁵. En segundo lugar porque entorno á figura de santo Antonio vaise producir un fenómeno de asimilación entre un ermitán exipcio moi popular dende a Idade Media, santo Antonio Abade, e santo Antonio de Padua quen, difundido máis tardiamente polos franciscanos, viu incrementadas as súas virtudes grazas ás do anacoreta e acabou tendo máis importancia que o propio san Francisco de Asís, aínda que a presenza deste en Andrade e Nogueirosa non é, en absoluto, desdeñábel¹¹⁶. Deste modo, o santo de Padua converteuse no defensor contra a peste, atributo inicial do santo Antonio Abade, protector dos animais, procurador de sanación de numerosas enfermidades humanas e animais, así como no santo que *atopa* os obxectos perdidos e, mesmo, marido ás mulleres solteiras¹¹⁷. En último lugar, o fenómeno que máis nos interesa neste traballo é a importante devoción que este santo tivo, e aínda ten, na zona de Pontedeume: a súa imaxe, á entrada da vila, converteuse dende antigo, en lugar de chegada de xentes das parroquias próximas co fin de ofrecerlle unha esmola ou de cumprir unha promesa; esmolos denominadas polo pobo como *o pan dos pobres* pois permitían alimentar durante todo o ano os pobres e os anciáns dependentes do asilo. En San Martiño de Andrade esta devoción manifestouse na fundación dunha confraría baixo a súa advocación que sabemos que existiu, polo menos, entre 1672 e 1849.

Emporiso, non todas as ordes mendicantes gozaron desta difusión. Por exemplo, a presenza dos agostiños na vila durante os séculos modernos non se viu reflectida na onomástica¹¹⁸, a excepción de san Nicolás de Tolentino, cuxo nome foi imposto a 51 nenas e 39 nenos e cuxa devoción se debe a que a tradición lle atribúe o milagre de aplacar un incendio que asolou Pontedeume o 11 de agosto de 1607, polo que, quince anos máis tarde, o Concello tomou a decisión de efectuar un voto, aínda hoxe celebrado cada 10 de setembro¹¹⁹. Pola súa parte, o patrón dos dominicos, sen alcanzar o nivel de santo Antonio ou san Francisco, tivo tamén unha representación máis que notábel en Nogueirosa, sendo o seu nome portado por 34 nenos e 18 nenas. Non obstante, en Andrade, foi imposto a 42 e 24 respectivamente, superando no caso dos varóns ao fundador dos franciscanos.

Xunto a santo Antonio, aínda que a certa distancia, atópanse outros nomes de santos neotestamentarios, moi próximos á figura de Xesús, tradicionais algúns, e difundidos

115. *En Tui lo solicita un 85% de los testadores a comienzos del siglo XVIII, y a finales de esta centuria, un 91%, y en Santiago también en torno al 85%*. LÓPEZ LÓPEZ, R. J., “El ámbito religioso gallego durante la Edad Moderna”, en AA. VV., *Galicia Renace...*, p. 100. Sobre esta cuestión véxase GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*, Santiago de Compostela, 2002.

116. O seu nome é portado en Nogueirosa por 55 nenos e 42 nenas.

117. PÉREZ LÓPEZ, S. L., *op. cit.*, p. 64, GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 298 e SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 330.

118. 14 nenos portaron este nome e 4 nenas a súa versión feminina.

119. COUCEIRO FREIJOOMIL, A., *op. cit.*, pp. 383-386.

ex profeso pola xerarquía eclesiástica no marco da Contrarreforma outros. O segundo lugar ocúpao o marido da Virxe, presente no 16,48% das partidas de Nogueirosa e no 20,61% das de Andrade. O culto a san Xosé foi potenciado dende Trento como modelo paterno, sempre da man do seu fillo, garante dun matrimonio feliz e axudante no bo morrer, recuperándoo así do aletargamento que sufrira nos séculos medievais e outorgándolle un papel central na representación da Sagrada Familia¹²⁰. Non sorprende, polo tanto, que a súa presenza nos bautismos se acrecentase notoriamente entre finais do XVII e mediados do XIX (44 entre 1735-1750, 101 entre 1775-1790 e 131 entre 1835-1850).

Destacan tamén os nomes de Andrés/Andrea, Juan/Juana e Manuel/Manuela. O primeiro tivo unha especial difusión en Galicia, grazas ao seu santuario en Teixido¹²¹ e estivo presente no 15,48% dos bautismos da matriz e no 11,2% dos do anexo. San Xoán, aínda que non sabemos se Bautista, o curmán de Xesús, ou Evanxelista, irmán de Santiago o Maior e o apóstolo predilecto, goza tamén dunha importante devoción, sendo o seu nome empregado polo 12,83% dos bautizados en San Cosme de Nogueirosa e polo 10,15% en San Martiño de Andrade. Pola súa parte, san Manuel, o neno-Deus, foi gañando relevancia paulatinamente até converterse nun dos nomes preferidos a mediados do XIX. En conxunto foi elixido para o 9,73% dos bautizados na primeira e para o 8,46% da segunda.

Finalmente outros santos como san Ramón, protector das parturientas, san Miguel, patrón da ermida máis importante da zona, san Roque, titular dunha das confrarías máis relevantes, ou san Pedro, portador das chaves do Ceo, están, en comparación cos anteriores, menos representados na onomástica pero iso non implica que o seu culto non fose popular ou non estivese xeneralizado entre os fieis. Observamos, pois, que nestas freguesías aos santos venerados dende o medievo, os predominantes, se engaden outros que responden á relixiosidade contrarreformista e barroca fomentada por diversas vías e que, artisticamente, deixou a súa pegada nas igrexas e retablos construídos no Setecentos e o Oitocentos¹²². Por iso, en liñas xerais e a excepción dos elementos tipicamente rexionais (como é o predominio absoluto de Antonio nos catro períodos analizados), as tendencias detectadas e expostas para a bisbarra eumesa son moi similares ás que xa foran postas de manifesto por diversos investigadores para outras zonas de Galicia, Castela, a Península e, en xeral, para o conxunto do catolicismo.

120. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, p. 300 e SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana...*, p. 330.

121. GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Las devociones religiosas...*, pp. 298-299.

122. Non por casualidade na igrexa parroquial de Pontedeume, construída a mediados do XVIII, a instancias do arcebispo Rajoy erixíronse no cruceiro catro altares dedicados á Purísima, á Virxe das Dores, á Virxe do Rosario e ao Santísimo Cristo e Ánimas, e outros catro en cada unha das naves dedicados a san Xoán Bautista, a Santísima Trinidad, a Sagrada Familia, o Ecce Homo, a Virxe das Neves, san Luis Gonzaga, a Virxe do Carne e santo Antonio. Véxase COUCEIRO FREJOMIL, A., *op. cit.*, pp. 410-411. Véxase tamén DE CASTRO ÁLVAREZ, C., VÁZQUEZ ARIAS, J. C., *La Iglesia de Santiago de Pontedeume. Historia y patrimonio artístico*, A Coruña, 2003.

4. CONCLUSIÓNS

Aproximarnos á institución do apadriñamento e estudar os factores que inflúen e determinan a onomástica foron as cuestións que nos propuñamos estudar neste traballo co fin de analizar como se interrelacionaron entre si nun marco crono-xeográfico determinado: a comarca eumesa entre finais do XVII e mediados do XIX. Dúas variables enormemente interesantes por si mesmas e que, en conxunto, permitiron achegármonos ao funcionamento e articulación das comunidades nesta rexión, partindo dos casos concretos de San Martiño de Andrade e San Cosme de Nogueirosa.

Nesta bisbarra os fogares caracterizábanse polo predominio das estruturas nucleares pero as relacións sociais e familiares superaban amplamente o límite das casas. O apadriñamento é, como tivemos a oportunidade de ver, boa proba diso. Os vínculos de tipo espiritual estabelecidos entre os padriños e os afillados e, sobre todo, entre aqueles e os seus compadres, permitían crear e consolidar redes de alianzas, xa fosen o resultado de vínculos de amizade, veciñanza ou de familia, no seo da comunidade parroquial pero tamén no marco comarcal pois unha porcentaxe elevada de titores espirituais procedía de freguesías limítrofes e, até, doutros bispados. Esta institución, que foi estritamente regulada no Concilio de Trento, tendeu paulatinamente cara a unha familiarización pola que os pais elixiron cada vez máis aos padriños dos seus fillos entre os do seu sangue, especialmente entre os seus tíos e os seus avós, pero, en contra do que puidese parecer, iso non supuxo unha perda de importancia deste instrumento como mecanismo para consolidar este tipo de lazos sociais.

Pola súa banda, a onomástica, concibida tradicionalmente como medidor das devocións populares máis arraigadas así como do proceso de introdución e difusión das mesmas nun territorio, permitiunos, para o caso de Nogueirosa e Andrade, aproximarnos, efectivamente, ás mentalidades e crenzas dos seus habitantes ao longo da época moderna pero, sobre todo, deunos a oportunidade de coñecer a transcendental relevancia que outros factores tiveron na elección dos nomes impostos aos bautizados. Entre eles destaca o desexo dos familiares, sobre todo dos pais espirituais, de transmitir ao acabado de nacer un dos seus principais acenos de identidade; o que explicaría a importancia que, na comarca eumesa, adquiriron os compostos, nomes complexos de dous, tres, catro e até cinco termos que só de cando en cando serían empregados completos na vida cotiá. Iso fainos ser conscientes da relevancia que a elección dun ou doutro nome tería, pois estes formaban parte do patrimonio simbólico familiar e convertéronse nun elemento de identidade fundamental nestas comunidades.

Apadriñamento e onomástica foron, polo tanto e ao cabo, dous instrumentos de articulación das relacións sociais que nun proceso paulatino tenderon cara a unha familia-

rización, no seu máis amplo significado, converténdose en mecanismos fundamentais para a organización, consolidación e identificación destes grupos de parentesco no seo das parroquias.

5. FONTES E BIBLIOGRAFÍA

5.1 Fontes

- AGS, Dirección General de Rentas, 1ª Remesa. Catastro de Ensenada. Respuestas Generales. Libro nº 156. Interrogatorio de San Martiño de Andrade.
- AGS, Dirección General de Rentas, 1ª Remesa. Catastro de Ensenada. Respuestas Generales. Libro nº 159. Interrogatorio de San Cosme de Nogueirosa.
- AGS, Dirección General de Rentas, 1ª Remesa. Catastro de Ensenada. Respuestas Generales. Libro nº 160. Interrogatorio de Santiago de Pontedeume.
- ARG, Real Intendencia de Galicia, Catastro del Marqués de la Ensenada, Parroquia de San Cosme de Nogueirosa, Real de Legos, 1.996.
- ARG, Real Intendencia de Galicia, Catastro del Marqués de la Ensenada, Parroquia de San Cosme de Nogueirosa, Real de Eclesiásticos, 1.999.
- ARG, Real Intendencia de Galicia, Catastro del Marqués de la Ensenada, Parroquia de San Martiño de Andrade, Real de Legos, 115.
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 1 (Bautizados, 1614-1720; casados, 1615-1720; difuntos, 1614-1700).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 2 (Bautizados, 1720-1779).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 3 (Bautizados, 1779-1814).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 4 (Bautizados, 1814-1843).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 5 (Bautizados, 1844-1852).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 6 (Bautizados, 1852-1857).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 6 (Bautizados, 1858-1881).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Libros Sacramentales, 12 (Casados, 1720-1857).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Administración Parroquial, 1 (Libro de Fábrica, 1612-1753).
- AHDS, Fondo de San Cosme de Nogueirosa, Serie Administración Parroquial, 2 (Libro de Fábrica, 1753-1860).

- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 1 (Bautizados 1715-1759; difuntos 1717-1722).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 2 (Bautizados, 1759-1794).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 3 (Bautizados, 1794-1852).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 4 (Bautizados, 1852-1857; casados, 1852-1857; difuntos 1852-1857).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 5 (Bautizados, 1857-1893).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Libros Sacramentales, 6 (Casados, 1722-1852).
- AHDS, Fondo de San Martiño de Andrade, Serie Administración Parroquial, 1 (Libro de Fábrica, 1818-1858).

5.2 Bibliografía

- AA. VV., *Galicia Renace*, Santiago de Compostela, 1997.
- AA.VV., *O Feito Relixioso na Historia de Galicia*, Noia, 1993.
- ALFANI, G., *I padrini: patroni o parenti? Tendenze di fondo nella selezione dei parenti spirituali in Europa (XV-XX secolo)*, “Nuevo mundo. Mundos Nuevos” (Coloquios 2008), 2008, URL:<<http://nuevomundo.revues.org/30172>>
- ALFANI, G., *La Iglesia y el padrinazgo: ¿una institución social rebelde? (Italia, España y Europa desde el siglo V hasta la actualidad)*, “Revista de Demografía Histórica”, vol. 26-1 (2008), pp. 87-124.
- ALFANI, G., *Fathers and Godfathers. Spiritual Kinship in Early-Modern Italy*, Farnham, 2009.
- ALFANI, G., GOURDON, V., *Fêtes du baptême et publicité des réseaux sociaux en Europe occidentale. Grandes tendances de la fin du Moyen-âge au XXe siècle*, “Annales de Demographie Historique”, 1 (2009), pp. 153-189.
- ALFANI, G., *Godparenthood and the Council of Trent: crisis and transformation of a social institution (Italy, XV-XVIIIth centuries)*, “Obradoiro de Historia Moderna”, 18 (2009), pp. 45-69.
- ARIÈS, P., *L'enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, París, 1973.
- AUGUSTINI, M., *Noms de baptême dans quatre paroisses de la Beauce et du Perche au XVIIe siècle*, “Population”, 2 (1989), pp. 445-451.
- BALLESTEROS DÍEZ, J. A., *Onomástica y mentalidades en el siglo XVI*, “Espacio, tiempo y forma. Serie IV, Historia moderna”, 17 (2004), pp. 27-58.
- BARREIRO MALLÓN, B., *La diócesis de Santiago en la época moderna*, en GARCÍA ORO, J. (coord.), *Iglesias de Santiago de Compostela y Tuy-Vigo*, Madrid, 2002, pp. 177-408.

- BOZON, M., *Histoire et sociologie d'un bien symbolique, le prénom*, "Population", 1 (1987), pp. 83-98.
- BURGUIÈRE, A., *Un nom pour soi*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 25-42.
- Catecismo para los párrocos según el decreto del Concilio de Trento mandado publicar por San Pío V, pontífice máximo y después por Clemente XIII*, Madrid, 1911.
- CHACÓN JIMÉNEZ, F., *Identidad y parentescos ficticios en la organización social castellana de los siglos XVI y XVII. El ejemplo de Murcia*, en REDONDO, A. (dir.), *Les parentés fictives en Espagne (XVIe-XVIIe siècles)*, París, 1988, pp. 37-50.
- CHACÓN JIMÉNEZ, F., HERNÁNDEZ FRANCO, J., GARCÍA GONZÁLEZ, F. (eds.), *Familia y organización social en Europa y América, siglos XV-XX*, Murcia, 2007.
- CHACÓN JIMÉNEZ, F., HERNÁNDEZ FRANCO, J. (eds.), *Espacios sociales, universos familiares. La familia en la historiografía española*, Murcia, 2007.
- COLLOMP, A., *Le Nom gardé*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 43-61.
- COUCEIRO FREIJOMIL, A., *Historia de Puentedeume y su comarca*, Pontedeume, 1971.
- DARLU, P., *Patronymes et démographie historique*, "Annales de démographie historique", 2 (2004), pp. 53-66.
- DÁVIÑA SÁINZ, S., *Pontedeume a través del Catastro de Ensenada*, "Cátedra. Revista Eumesa de Estudios", 8 (2001), pp. 113-159.
- DÁVIÑA SÁINZ, S., *Las parroquias de la jurisdicción de la villa de Pontedeume a través del interrogatorio del Catastro de Ensenada*, "Cátedra. Revista Eumesa de Estudios", 9 (2002), pp. 179-230.
- DE CASTRO ÁLVAREZ, C., VÁZQUEZ ARIAS, J. C., *La Iglesia de Santiago de Pontedeume. Historia y patrimonio artístico*, A Coruña, 2003.
- DUPÂQUIER, J., BIDEAU, A., DUCREUX, M.-E. (coords.), *Le prénom mode et histoire. Les entretiens de Malher 1980*, París, 1984.
- FARIÑA JAMARDO, X., *Os concellos galegos (parte xeral)*, A Coruña, 1990.
- FARIÑA JAMARDO, X., *Os concellos galegos (parte especial)*, A Coruña, 1993, t. VII.
- FARIÑA JAMARDO, X., *A parroquia rural en Galicia*, Santiago de Compostela, 1996.
- FERNÁNDEZ CORTIZO, C., *Los misioneros populares y la devoción del Rosario de Nuestra Señora en Galicia (siglos XVI-XVII)*, en ROMANÍ MARTÍNEZ, M., NOVOA GÓMEZ, M. A. (eds.), *Homenaje a José García Oro*, Santiago de Compostela, 2002, pp. 153-170.
- GARCÍA Y GARCÍA, A. (dir.), *Synodicon Hispanum*, Tomo I: Galicia, Madrid, 1981.
- GARCÍA GONZÁLEZ, F. (coord.), *La historia de la familia en la Península Ibérica (siglos XVI-XIX). Balance regional y perspectivas. Homenaje a Peter Laslett*, Cuenca, 2008.
- GARCÍA PAZOS, F. (coord.), *A parroquia rural en Galicia. Pasado, presente e futuro*, Santiago de Compostela, 2009.

- GARNOT, B., *Les prenomms populaires à Chartres au XVIIIe siècle*, “Revue historique”, 561 (1987), pp. 3-10.
- GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Onomástica y devoción: la difusión de nuevos cultos marianos en la Galicia Meridional durante los siglos XVIII y XIX: el obispado de Tuy*, “Obradoiro de Historia Moderna”, 1 (1992), pp. 165-183.
- GONZÁLEZ LOPO, D. L., *Los comportamientos religiosos en la Galicia del Barroco*, Santiago de Compostela, 2002.
- GONZÁLEZ LOPO, D. L., *De bárbaros a devotos: la reforma tridentina en Galicia (1550-1750)*, en AMORES CARREDANO, J. B. (coord.), *Religión, herejías y revueltas sociales en Europa y América*, Bilbao, 2008, pp. 141-171.
- GONZÁLEZ NOVALÍN, J. L., *Religiosidad y Reforma del pueblo cristiano*, en GARCÍA VILLOSLADA, R. (coord.), *Historia de la Iglesia en España*, Madrid, 1980, vol. 4, pp. 351-384.
- HANICOT BOURDIER, S. N., *Ensayo sobre la religiosidad de una comunidad vasca en los siglos XVIII y XIX*, “Procesos históricos. Revista Semestral de Historia, Arte y Ciencias Sociales”, 10 (2006), pp. 1-16.
- HENRY, L., *Manual de Demografía Histórica*, Barcelona, 1983.
- KLAPISCH-ZUBER, C., *Le Nom «refait»*, “L’Homme”, vol. 20-4 (1980), pp. 77-104.
- LARQUIÉ, C., *Mentalités et comportements à l’époque moderne: le prénom des enfants madrilènes aux XVIIe et XVIIIe siècles*, en AMAIRIC, J.-P. (ed.), *Pouvoirs et société dans l’Espagne Moderne: hommage à Bartolomé Bennassar*, Toulouse, 1993, pp. 124-147.
- MARTÍNEZ LÓPEZ, X. M., *Estudio da evolución onomástica na Parroquia de Santa Columba de Louro alias «Cordeiro» 1630-1850*, en “II Premio de Investigación “Xesús Ferro Couselo”, 1997”, Valga, 1998, pp. 183-236.
- MENJOT, D., *Los nombres de bautismo de los Murcianos durante la Baja Edad Media: un testimonio sobre su universo mental y religioso*, “Areas”, 1 (1982), pp. 9-18.
- MOLINIÉ-BERTRAND, A., *Au siècle d’or l’Espagne et ses hommes. La population du Royaume de Castille au XVIe siècle*, París, 1985.
- MONTAIGNE, M., *Los ensayos (según la edición de 1595 de Marie de Gournai)* (ed. y trad. J. Bayod Brau), Barcelona, 2007.
- PEREIRA FERNÁNDEZ, X. M., *A Pontevedra de Felipe II*, Valga, 2000.
- PÉREZ LÓPEZ, S. L., *La Iglesia en la Galicia bajomedieval (1215-1563)*, Santiago de Compostela, 2003.
- PICARD, J., *Prénoms de naissance et prénoms de baptême. Prénoms usuels. Un aspect de la mentalité religieuse rurale au XIXe siècle*, “Annales de Démographie Historique”, 1990, pp. 345-356.
- PORTELA SILVA, E., PALLARES MÉNDEZ, M. C., *Edad Media: la iglesia de la historia*, en GARCÍA QUINTELA, M. V. (coord.), *Las religiones en la historia de Galicia*, Santiago de Compostela, 1996, pp. 91-140.

- SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *La vida cotidiana en la Galicia del Antiguo Régimen*, Barcelona, 1994.
- SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *Das casas de morada ó monte comunal*, Vigo, 1996.
- SAAVEDRA FERNÁNDEZ, P., *A Galicia do Antigo Réxime (ca. 1480-ca. 1835). A Sociedade. Frades, cregos e fidalgos*, en BARREIRO FERNÁNDEZ, X. R., VILLARES PAZ, R., (dirs.), *A Gran Historia de Galicia*, A Coruña, 2007, Tomo VII, vol. 1.
- SAUGNIEUX, J., *Cultures populaires et cultures savantes en Espagne: du moyen age aux lumières*, París, 1982.
- SEGALEN, M., *Le Nom caché*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 63-76.
- SIMAS BETANCOURT AMORIM, M. N., *Rebordãos e a sua população nos sécalos XVII e XVIII (estudio demografico)*, Lisboa, 1973.
- SOBRADO CORREA, H., *Evolución de las devociones populares en la Galicia interior del Antiguo Régimen a través de la onomástica*, "Boletín de estudios del Seminario "Fontán-Sarmiento" de hagiografía, toponimia y onomástica de Galicia", 19 (1998), pp. 64-74.
- SOBRADO CORREA, H., *Las Tierras de Lugo en la Edad Moderna. Economía campesina, Familia y Herencia, 1550-1860*, Betanzos, 2001.
- VOVELLE, M., *Piété baroque et déchristianisation en Provence au XVIIIe siècle*, Saint-Amand, 1973.
- ZONABEND, F., *Le Nom de personne*, "L'Homme", vol. 20-4 (1980), pp. 7-23.

6. ANEXOS

6.1 Evolución dos nomes masculinos simples por período en Nogueirosa

NOME	1670-1678	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
AGAPITO	0	0	0	1	1
AGUSTIN	1	3	3	0	7
ALBERTO	0	2	4	0	6
ALEXO	0	1	0	0	1
ALONSO	1	0	3	0	4
ANDRES	6	35	20	14	75
ANGEL	0	3	0	1	4
ANIMAS	0	0	1	0	1
ANSELMO	0	0	1	0	1
ANTONIO	13	66	63	49	191
BALTASAR	0	2	1	0	3
BARTOLOME	2	3	2	0	7
BASILIO	0	0	0	1	1
BASTIAN	1	0	0	0	1
BERNABE	0	0	1	0	1
BERNARDO	0	3	4	2	9
BLAS	0	0	2	0	2
BRICIO	0	0	0	1	1
BRUNO	0	1	0	0	1
CALISTO	0	0	1	0	1
CARLOS	0	0	2	0	2
CAYETANO	0	0	3	3	6
CIPRIANO	0	4	0	1	5
CLEMENTE	0	0	2	0	2
COSME	1	2	6	0	9
CRISTOBAL	1	0	0	0	1
DAMIAN	0	1	0	0	1
DIEGO	0	4	2	0	6
DOMINGO	5	13	11	5	34
EDUARDO	0	0	1	0	1
ESTANISLAO	0	0	0	1	1
ESTEBAN	1	1	0	1	3
EUSTAQUIO	0	1	0	0	1
EVANGELISTA	0	0	1	0	1
FELIPE	0	1	1	1	3
FELIZ	0	1	0	2	3
FERMIN	0	0	1	0	1
FERNANDO	0	0	1	0	1
FRANCISCO	7	15	16	17	55
GABRIEL	0	2	13	4	19
GASPAR	1	0	0	0	1
GIL	0	1	0	0	1
GREGORIO	1	0	0	0	1
IGNACIO	2	0	1	0	3

NOME	1670-1678	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
IGNACIO	2	0	1	0	3
ILDEFONSO	0	0	0	1	1
INOCENCIO	0	0	0	1	1
ISIDORO	0	1	1	1	3
ISIDRO	0	2	1	0	3
JACINTO	0	0	3	1	4
JACOBO	0	4	1	0	5
JESUS	1	0	0	0	1
JOAQUIN	0	0	2	2	4
JOSE	6	11	24	48	89
JUAN	8	15	21	23	67
JULIAN	0	1	0	0	1
LINO	0	0	1	1	2
LORENZO	0	2	1	0	3
LUCAS	0	0	1	0	1
LUIS	0	1	2	0	3
MANUEL	1	4	14	34	53
MARTIN	0	1	0	0	1
MATEO	1	2	0	0	3
MATIAS	0	0	1	0	1
MELCHOR	1	1	0	0	2
MICAEL	0	0	1	0	1
MIGUEL	0	2	9	3	14
NEMESIO	0	0	1	0	1
NEPOMUCENO	0	0	1	0	1
NICOLAS	3	4	9	11	27
PABLO	0	1	1	0	2
PADUA	0	0	2	0	2
PASCUAL	2	2	3	4	11
PASTOR	0	0	0	2	2
PEDRO	7	7	21	7	42
RAFAEL	0	0	1	0	1
RAMON	0	1	7	10	18
ROQUE	4	2	5	0	11
ROSENDE	1	0	0	0	1
ROSENDO	0	0	1	1	2
SALVADOR	1	3	3	1	8
SEBASTIAN	0	1	3	0	4
SILVESTRE	0	4	0	0	4
SIMON	1	0	1	0	2
TADEO	0	0	2	0	2
TEODORO	0	0	0	2	2
TOMAS	0	0	2	2	4
TORIBIO	0	0	1	0	1
VALERIANO	0	0	1	0	1
VICENTE	1	0	0	5	6

6.2 Evolución dos nomes masculinos simples por período en Andrade

NOME	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
ADAN	0	1	0	1
AGUSTIN	2	1	4	7
ALBERTO	0	1	0	1
ANDRES	6	11	17	34
ANGEL	0	3	1	4
ANSELMO	0	0	1	1
ANTONIO	66	86	26	178
BALTASAR	0	1	0	1
BARTOLOME	0	1	0	1
BAUTISTA	0	1	0	1
BENITO	2	10	0	12
BERNARDO	0	6	4	10
CARLOS	0	1	0	1
CAYETANO	3	3	0	6
CIPRIAN	2	1	2	5
CLEMENTE	1	0	0	1
CORNELIO	0	1	0	1
DIEGO	0	3	0	3
DOMINGO	23	13	6	42
ESTEBAN	0	1	0	1
FELIPE	0	0	1	1
FELIZ	0	1	0	1
FRANCISCO	5	16	12	33
FROILAN	0	1	0	1
GREGORIO	0	1	0	1
HIGINIO	0	1	0	1
IGNACIO	1	2	0	3
JACINTO	2	1	1	4
JACOBO	0	1	0	1
JAVIER	0	1	0	1
JOAQUIN	0	0	2	2
JORGE	0	2	0	2
JOSE	8	27	35	70
JUAN	5	13	20	38
LORENZO	0	2	0	2
LUIS	1	1	0	2
MANUEL	3	11	20	34
MARCOS	1	0	1	2
MARTIN	1	0	3	4
MATEO	1	1	0	2
MATIAS	3	1	2	6
MIGUEL	0	3	3	6
NICOLAS	2	6	4	12
NICOMEDES	0	1	0	1

NOME	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
PABLO	0	1	0	1
PASCUAL	0	1	2	3
PEDRO	7	18	4	29
RAFAEL	1	0	0	1
RAIMUNDO	1	0	0	1
RAMON	5	8	3	16
ROSENDO	0	1	1	2
SALVADOR	0	3	1	4
SANTIAGO	0	0	1	1
SERAPIO	0	1	0	1
SILVESTRE	4	0	0	4
SIMON	1	2	0	3
TADEO	0	1	0	1
TOMAS	0	1	0	1
VICENTE	3	3	0	6

6.3 Evolución dos femininos simples por período en Nogueirosa

NOME	1670-1678	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
AGUSTINA	0	1	0	1	2
ALBERTA	0	0	2	0	2
ALEJANDRA	0	0	0	1	1
ANA	2	5	2	0	9
ANDREA	3	24	26	12	65
ANGELA	2	1	2	0	5
ANTONIA	6	23	34	35	98
BARBARA	0	1	3	1	5
BASILIA	0	0	0	1	1
BENIGNA	0	0	1	0	1
BENITA	0	0	1	0	1
BENTURA	1	0	0	0	1
BERNARDA	1	0	0	0	1
CARMEN	0	0	1	1	2
CATALINA	3	1	4	0	8
CAYETANA	0	0	1	1	2
CIPRIANA	0	3	0	1	4
CONCEPCION	0	0	1	0	1
DAMIANA	0	1	0	0	1
DOLORES	0	0	5	2	7
DOMINGA	6	4	6	2	18
ESPERANZA	0	0	0	1	1
EUGENIA	0	2	0	0	2
EULALIA	0	1	0	0	1
EUSEBIA	0	0	1	0	1
FELIPA	0	1	0	0	1
FILOMENA	0	0	0	2	2
FLORENCIA	0	0	0	1	1
FLORENTINA	0	0	1	0	1
FRANCISCA	3	12	12	15	42
GABRIELA	0	0	8	6	14
GERONIMA	0	0	1	1	2
GREGORIA	0	0	0	1	1
IGNACIA	0	1	1	1	3
INES	1	2	0	0	3
ISABEL	4	0	1	0	5
ISIDORA	0	0	1	0	1
JACINTA	1	1	2	0	4
JACOBA	0	0	1	0	1
JOAQUINA	0	0	1	2	3
JOSEFA	1	9	26	24	60
JUANA	0	12	23	14	49
LEONARDA	0	0	1	0	1

NOME	1670-1678	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
LORENZA	0	0	3	1	4
LUCIA	1	2	0	0	3
LUISA	1	1	2	2	6
MADALENA	1	0	0	2	3
MANUELA	0	6	17	12	35
MARGARITA	0	4	4	1	9
MARIA	21	39	94	39	193
MARIANA	1	0	0	0	1
MARINA	3	1	0	0	4
MICHAELA	1	0	10	1	12
NATALIA	0	0	1	0	1
NICOLASA	0	4	10	13	27
PASCUA	4	2	7	0	13
PASTORA	0	0	0	1	1
PAULA	0	0	2	0	2
PETRA	0	0	14	3	17
RAFAELA	0	0	0	1	1
RAMONA	0	0	4	8	12
RITA	0	0	0	2	2
ROGELIA	0	0	1	0	1
ROSA	0	1	1	0	2
ROSALIA	0	0	1	0	1
ROSARIO	0	0	0	1	1
SALVADORA	0	2	1	0	3
SEBASTIANA	0	1	0	0	1
SILVESTRA	0	2	0	0	2
TERESA	1	2	2	2	7
TOMASA	1	0	1	0	2
VICENTA	0	0	1	1	2

6.4 Evolución dos nomes femininos simples por período en Andrade

NOME	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
AGUSTINA	0	2	0	2
ALBERTA	0	2	0	2
ANA	2	1	1	4
ANDREA	15	17	7	39
ANGELA	4	8	3	15
ANIMAS	0	1	0	1
ANTONIA	42	36	26	104
BALTASARA	0	1	0	1
BARBARA	1	0	0	1
BENITA	0	5	0	5
BERNARDA	2	3	2	7
BERNARDINA	0	1	0	1
BIBIANA	0	1	0	1
CALISTA	0	1	0	1
CARMEN	0	2	0	2
CATALINA	2	0	0	2
CAYETANA	1	1	1	3
CELESTINA	0	1	0	1
CESAREA	0	1	0	1
CONCEPCION	0	1	2	3
DOLORES	0	3	2	5
DOMINGA	11	11	2	24
DOMINICA	0	1	0	1
ESCOLASTICA	1	0	0	1
EULALIA	0	1	0	1
EUSTAQUIA	0	1	0	1
FELIPA	1	2	0	3
FRANCISCA	9	15	11	35
GABRIEL	3	7	1	11
GABRIELA	2	4	2	8
GREGORIA	2	1	0	3
IGNACIA	0	1	1	2
INOCENCIA	0	0	1	1
IRENE	0	1	1	2
ISABEL	3	1	1	5
JACINTA	0	1	0	1
JOAQUINA	1	2	0	3
JOSEFA	16	24	24	64
JUANA	11	12	5	28
JULIANA	0	1	0	1
JUSTA	0	1	0	1
LORENZA	0	1	0	1
LUCIA	3	5	0	8
LUISA	0	0	2	2

NOME	1735-1750	1775-1790	1835-1850	TOTAL
MAGDALENA	1	0	0	1
MANUELA	2	6	13	21
MARGARITA	0	3	0	3
MARIA	59	87	35	181
MARTA	2	2	0	4
MARTINA	0	1	0	1
MICAELA	3	1	0	4
NARCISA	0	0	1	1
NATALIA	0	1	0	1
NICOLASA	8	9	7	24
PASCUA	6	4	1	11
PAULA	1	0	0	1
PETRA	0	11	0	11
PETRONILA	0	2	0	2
RAMONA	0	4	0	4
RITA	0	3	1	4
ROMUALDA	0	2	0	2
ROSA	0	3	3	6
ROSALIA	2	0	0	2
ROSENDA	0	1	1	2
RUFINA	0	2	0	2
SATURNA	0	1	0	1
SEBASTIANA	1	0	0	1
SILVESTRA	0	1	0	1
SUSANA	0	1	0	1
TERESA	0	3	2	5
VICENTA	0	1	2	3

6.5 Procedencia dos padriños non naturais de San Cosme de Nogueirosa

ORIXE	1673-1688		1735-1750		1775-1790		1835-1850	
	P	M	P	M	P	M	P	M
A Coruña					1			
Andrade		2			4	4	4	4
Avilés							1	
Bergantiños					1			
Boebre					2	1	1	1
Breamo			1	1				
Camouco					2	2		
Capela							1	1
Carantoña			1	1	1		1	
Centroña	1	2				9		1
Comarcos			1	1				
Cruz de Salto								1
Doroña	2	2	7	7	5	5	2	3
Ferrol					1			
Freixeiro					1			
Grandal					2	1	4	5
Leiro		1						
Limodre			2	2				
Maniños		1						
Ombre	7	7	14	16	14	13	13	10
Perbes	1	1	1	1			1	1
Pontedeume	33	26	38	27	32	32	18	21
Porto	2		1	1	4	1	2	2
Recemal			1	1				
Vilachá				1				
Vilarmaior					1			
Vilanova		1			2	2		
Vilar	6	6	13	14	10	10	10	13
TOTAL	52	49	80	73	83	80	58	63

6.6 Procedencia dos padriños non naturais de San Martiño de Andrade

ORIXE	1735-1750		1775-1790		1835-1850	
	P	M	P	M	P	M
Coruña					1	
Cabanas	1	1				
Carantoña	7	6	12	12	5	4
Castro	1	1	5	5		1
Collergondo				1		
Comarcos					2	2
Doroña	2	4	4	4	6	5
Ferrol			4	3		
Grandal	1	1	2	2	2	2
Labrada				1		1
Leiro	1	1	2	2	2	3
Miño				1		
Monfero	1				2	3
Neda				1		
Nogueirosa	2	2	8	7	1	1
Ombre	4	2	3	4		
Perbes	1	1	2		3	3
Pontedeume	26	16	14	11	5	5
Porto			2	2		
Taboada			1	1		
Vilachá						2
Vilarmaior					1	
Vilanova	4	3	3	6	5	3
Vilar	3	4	13	14	3	3
TOTAL	54	42	75	77	38	38